سہ ماہی

سرائیکی

بہاولپور

ہن تھی فریدا شاد ول مونجھاں کوں نہ کر یاد ول
جھوکاں تھیسن آباد ول ایہا نئیں نہ وہسی ہک منی۔

اول ما خلق اللہ القلم
اللہ تعالیٰ نے جتنیاں چیزاں بنڑائیاں۔ اُنہاں وچوں
سب توں پہلے قلم کوں پیدا کیتا

قیمت فی پرچہ ۱۵ روپے
سالانہ ۶۰ روپے

مقامِ اشاعت :۔ جھوک سرائیکی بہاولپور

تندیر

سیّد دین محمد شاہ ایڈیٹر و پبلشر نے جھوک سرائیکی بہاولپور سے شائع کیا

بسم اللہ الرحمن الرحیم

ترجمہ: سید دین محمد شاہ

البقرہ

ان اللہ لا یستحی ان یضرب مثلاً مابعوضۃ فما فوقھا ۔ فاماالذین آمنوافیعلمون انہ الحق من ربھم ۔ و اما الذین کفروا فیقولون ماذا اراد اللہ بھذا مثلاً ۔ یضل بہ کثیراً و یھدی بہ کثیرا ۔ و مایضل بہ الا الفسقین O

THE COW

Surely Allah disdains not to set forth any prarable - a gnat or anything above that. Then as for those who believe, they know that it is the truth from their Lord; and for those who disbelieve, they say: What is it that Allah means by this parable? Many He leaves in error by it and many He leads aright by it. And He leaves in error by it only the transgressors.

اللہ ایں گالھ کنوں عارنی کریندا جو او مچھریا اوں توں ودھ کہیں شے دی مثال ڈیوے ۔ جیڑھے ایماندار ہن او یقین کریندن کہ اے اللہ دی طرفوں سچائی ہے اتے جیڑھے بے ایمان ہن او اکھیندن ایں مثال نال (یارو) اللہ دا کیا مطلب تھیا؟ ایں طرح اللہ (ازمیندے) کنھاں ساریاں کوں گمراہ کریندے تے کنھاں ساریاں کوں ہدایت ڈیندے ۔ اتے گمراہ وی کریندے تاں انھا کوں جیڑھے نافرمان ہوندن ۔

القرآن (حضرت ابراہیمؑ دے مہمان)

عقیدت مند: سید دین محم

ہک ڈیہاڑے حضرت ابراہیمؑ دے کول کجھ مہمان آئے ۔ علیک سلیک دے بعد حضرت ابراہیمؑ نے انہاں
تواضع کیتی ۔ آپ گھر تشریف گھن گئے تے اجنبی مہماناں کیتے ہک موٹا بُھنا ہویا وچھا چا آئے ۔ مہمانان نے ہک ہو
ڈٹھا پر کھاون واسطے تیار نہ تھے ۔ حضرت سئیں نے انہاں کنوں پچھیا "بسم اللہ کرو ۔۔۔ تساں کیوں نی کھاند
حضرت کو کجھ ڈر محسوس تھیا جو یارو، اے ناواقف لوگ کون ہن تے کہیں نیت نال آئے ہو سن !
تاں انہاں مہماناں نے انکشاف کیتا جو او آدم ذات نی دراصل فرشتے ہن ۔ انہاں آکھیا " ڈرن دی ضرورت
اساں تہاکوں فرزند ارجمند دی خوشخبری پچاون آئے ہیں ۔ " ، حضرت سئیں دی ذوجہ محترمہ نے جیڑے ویلے ا
سنی تاں حیرت تے خیا دے مارے بڈ گئی ۔ "اے ہے، میں پڈھی ، تے بانجھ کوں ۔۔۔۔ " ، فرشتیاں نے جواب
، " رب تعالی دی مرضی ایویں ہے ، بے شک او حکمت والا ہے ، سب خبراں ہوں کوں ہن ⑪ !
ابراہیم سئیں نے پچھیا "بیا کجھ ، کوئی سدھ سنیہا ؟ " فرشتیاں نے آکھیا "اساں مجرماں واسطے ویند
ہیں ۔ اساکوں لم تھیا ہے جو انہاں تے کھنگریاں وساؤ ۔ او حد توں ودھ گئین ۔۔۔ او نشان زد تھی گئن ۔ جتنے ایماندار
ہن انہاں کوں علیحدہ کر گھدا گئے ۔ بس ہک گھراناں ہے ساری وستی وچ مومناں دا ۔ "

محمد نواز انیس پیرزادہ

خون دی اے نویں ہولی ۔۔ سازش یا فرقہ واریت؟؟

اساں اے پوری ذمہ داری نال آکھ سگدے ہیں جو دنیا وچ اج ہک ارب مسلمان راہندے ہن ۔ مسلمان دی اے شان اسلوں کے نی جو او دہشت گرد ہوئے ۔ او اپنیں بھراواں دا خون وہاوے ۔ مسلمان دی تاں خود عبادات دا پہلا مقصد وی ایہو ہے جو او اپنیں دلاں وچ انسان دی محبت پیدا کرے انسان دی سیرت ، عادات تے کردار وچ نرمی ، مٹھاس تے لوچ پیدا تھیوے ۔ روح دے وچ لطافت تے باطن وچ پاکی تے نور پیدا تھیوے ۔

آذان دی پکار ، اقامت ، صلوۃ ، تسبیحات ، رکوع ، سجدہ ، نمازِ جنازہ دی تکبیراں ، دعائیں ، روزہ رکھن دی نیت ، افطار دی دعا ، تراویح وچ پڑھی ونجن والا قرآن شریف ، تکبیرات عیدین ، حج دے موقع تے تلبیہ ، نیتِ قربانی ۔۔۔ گویا ساریاں عباداتاں ہک جاندار نظام ہن ۔ ہک ایہو جیا نظام ہے جیندے وچ خدا دی توحید ، اوندی ربوبیت ، خدا دے رسول دا مقدس مقام ، آخرت دی پچھ پرتیت تے اللہ دی تابعداری ، اے تاں او پاک عقیدے ہن جو آدمی دے سیرت کوں چمکاتے انسانی معاشرے واسطے ہک سوہنیں اخلاق نال سجا ڈیندے ہن ۔

نماز وچ جیڑھے ویلے ہک مسلمان پہلے پہلے سورہ فاتحہ پڑھدا ہے ، توجہ نال ، تاں اے سورہ اوندے من دے اندھیراں وچ سوجھلا پیدا کر ڈیندی ہے ۔ اوندی زبان تے " رب العلمین " تے " مالک یوم الدین " دے الفاظ رواں تھیندے ہن تاں گویا او اے بہوں وڈیاں صداقتاں کوں زبان تے دل نال من رہیا ہوندا ہے ۔ اے من گھنن دے بعد ول جیہڑے ویلے او نماز مکا گھندے فوراً اُٹھ کے " یوم یقوم

الحساب" یا" وقنا عذاب النار" دے لفظ بولیندا ہے تاں اے آخرت دا عقیدہ اوندے خیالات وچ جذب تھیندا نظر آندے ہے ۔ آدمی کوں اپنی ہستی مٹدی نظر آندی ۔ تکبر تے غرور ایں سوچ دے نال ہی دم توڑ ڈیندا ہے ۔ حشر دا نقشہ جیڑھے ویلے اوندے سامھنے آندا ہے تاں ڈر تے خوفِ خدا کنوں جسم دی لوں لوں تھر تھر کنبھدی ہے ۔ روزہ آدمی واسطے اللہ دی رحمت ثابت تھیندا ہے ۔ روزے نال اوندیاں اپنیاں خواہشات مک مٹ ویندیاں ہن ۔ ذاتی حرص تے ہوس دا ناں نئیں رہندا ۔ حرام کاری دا او تصور ہنیں کر سگدا ۔ اوندیاں اکھاں وچ اے نور ہوندا ہے جیڑھا حرام تے حلال وچ فرق کوں واضح کر ڈیندا ہے ۔

جہاد تے شہادت دا جذبہ انسان کوں اللہ دی راہ وچ سرفروش بنا ڈیون دا ہک بہوں اچا ذریعہ ہے انسان مجاہد بن تے اے سمجھ گھندا ہے جو ایں سرفروشی دا انعام خود خدا اوکوں میدانِ حشر وچ ضرور ڈیسی ۔

میکوں ڈسو جو ایں کنوں ہئے اچھے محرکات کیڑھے تھی سگدے ہن جندے نال انسان بس انسان بن ونجیں ۔

میں آدھا ہاں خدا تے رسول برحق ہن ۔ اے گالھ وی خدا تے رسول نے واضح کر ڈتی جو ایں دے وچ نہ کوئی شک ہے نہ شبہ ۔ ڈھیر سارے کم ایہو جئے ہوندے ہن جیڑھے صرف اپنی ناں کوں روشن کرن تے ودھاون کیتے کر گدے ویندے ہن ۔ اے ریاکاری ہے ۔ این کوں اللہ تے رسول بالکل پسند ہنیں کریندے ۔ ریاکاری دا آخرت وچ وی کوئی سلہ کئینی ۔ ۔ نماز وی صرف ڈکھاوے دی پسند نئیں تھیندی ۔ جیڑھی نماز نال انسان دا کردار سوہناں نئیں بندا، جیڑھا نمازی انساناں دے دل ڈکھیندا ہے او دلازار ہے ۔ تاں ول ایں سلسلے وچ قرآن نے بہوں کھلیاں گالھیں کیتیاں ہن تے آکھا ہے جو ہر او عمل مقبول تے اچھا ہے جیندے وچ تقویٰ ہے ۔ جیندے وچ جھوٹ ہنیں اکھا ویندا ۔ لوگ جھوٹ تے عمل وی ہنیں کریندے ۔ سچ نال ایہناں کوں پیار ہے ۔ او خود وی کھلدے ہن تے بے کوں وی کھلن ڈیندے ہیں ۔ آپ جیندے ہن تے بے کوں وی جیون ڈیندے ہن ۔

انسان کوں قربانی دا حکم ہے ۔ اللہ کوں گوشت تے خون تاں پسند کئینی ۔ اللہ تاں صرف اے چاہندا ہے جو اوندے حکم دی اطاعت ہر صورت وچ تھیوے ۔ بھانوے جو جان ڈیونی پوے ۔

اہناں ساریاں گالھیں دا لب لباب اے ہے جو اسلام دے مونڈھی عقیداں دی آبیاری کرن تے اہناں کوں زندہ تے متحرک بنانون کیتے اینکوں ہمیشہ فعال رکھن واسطے نظام عبادت ترتیب ڈتا گیا ہے ۔ اے ہک پکی گالھ ہے جو اسلامی عقیدے اکھاں نال نظر تاں نئیں آندے ، اناں عقیداں کوں ہتھ وی ہنیں لایا ونج سگدا ۔ البتہ اہناں دا عمل کنوں جیڑھے ویلے اظہار تھیندا ہے تاں ول ادی ادی بن تے اہناں کوں محسوس وی کریندا ہے ۔

اے عمل کرن نال پکی طرح ظاہر تھی ویندا ہے جو مسلمان تاں خوشیاں ونڈیندا ہے خوشیاں کھسیندا نئیں ۔ بے دی خاطر ڈکھ گھندا ہے ڈکھ ڈیندا نئیں ۔ مسلمان تاں اپنا گراں وی بے دے منہ وچ ڈیندا ہے ۔ ہمسایہ تاں اوندی جان تے جگر ہوندا ہے ۔ او تاں ہمسائے دی عزتاں دا ، زندگیاں دا محافظ ہے ۔ خون دی ہولی کھیڈن دا ڈاہ مسلمان کوں نئیں آندا ۔

ایہا اساڈی تاریخ ہے ۔ ایہا اساڈی ثقافت ہے ۔ یارو ڈسو ہیں شے کوں دہشت گردی تے بنیاد پرستی آہدے ہن ؟؟ ماکوں ما سمجھن ، ہہن کوں ہہن آکھن ، اپنے جسم کوں لکاون ، حیا تے شرم کرن ۔۔ اے ساریاں چیزاں انسان کو سنجیدہ تے سوہنا بنیندیاں ہن ۔ حیوان تے انسان وچ ایہو حیا دا پردا تاں ہکو فرق ہے ۔ ہیں حیا دے وچ توازن ہے ۔ ہبئے دی عورت کوں ہہن اکھ تے ڈوجھے دی غیرت دی حفاظت کیتی ویندی ہے ۔ ایں طریقے نال رقابتاں ختم تھی ویندیاں ہن ۔ دشمنیاں ہنیں تھیندیاں ۔ ہیں طریقے نال فطرت تے جبلت نے عورت تے مرد دی قرابتاں دی جیڑھیاں حداں مقرر کیتیاں ہن اوندی پابندی تاں انسانیت دا حسن ہے ۔ ایندے نال ظلم تے ڈھڈھپ نئیں تھیندا ۔ اپنی مرضی کوں اللہ دی رضامندی نال ملاتے استعمال کرن دا بھوں چنگا موقع ملدا ہے ۔

یارو ول ڈسو اے ساریاں گالھیں امن دیاں کینی ؟؟

اہناں حقیقتاں کنوں کون انکار دی جرأت کر سگدا ہے ۔ جو جمن ویلے کنوں گھن تے ہن تک ہکے شہر وچ ، ہکے محلے وچ ، ہکے گلی وچ تے ہکے ہمسائگی وچ سنی تے شیعہ ، دیوبندی تے بریلوی بھوں سکون تے امن نال راہندے پئے ہن ۔ مسجداں نال نال ہن ۔ اہناں کو ہک ڈوجھے دا کوئی ڈر کینی ، کوئی خوف کینی ۔ نہ اے ہک ڈوجھے کنوں کوئی خطرہ محسوس کریندے ہن ۔ اے سارے لوگ زندگی دے معمول والے کماں وچ مصروف ہن ۔ ہر کہندی مسجد وچ عمومی طور تے نمازاں وی باجماعت تھیندیاں پیاں ہن

کئی کئی مسجد چھوڑ ڈیو باقی تاں عام طور تے کتھائیں وی کوئی کشیدگی دا گمان کوئنی - عام طور تے جمعہ دے خطبات وی پر سکون ہن -

لیکن ول وی ایویں اچانک اخباراں وچ خبر آویندی ہے جو مسجداں وچ گولیاں چل گیاں ہن - بماں دے دھماکے تھی گئے ہن - ایویں یک دم اے میدان جنگ کیوں بن گیا ہے؟ اے ساریاں گالھیں سوچ دی دعوت ڈیندیاں ہن --!!

اے خون دی ہولی دا نواں رنگ ہے! نہ تاں شہر دی عام سطح تے کوئی فرقہ وارانہ جھگڑے نظر آندے ہن - گلیاں تے کوچاں وچ مختلف فرقے تے سوچ دے لوک ہک ڈوجھے دا گریبان پکڑیندے ہوئے معلوم نئیں تھیندے - کوئی شور نئیں ہوندا، کوئی ہنگامہ، کوئی ہلا گلا، کوئی شور شغب کینی - ہک ڈوجھے دا حقہ پانی بند کینی - تاں ول کیا ہے؟ اے ہک دم کون لوک چھرا لکاتے خون دی ہولی کھیڈ ویندے ہن -

سوچو! اے خون دی ہولی کھیڈن والے لوک سازشی ہن سازشی --!! ایندا حل ہک ڈوجھے دی محبت تے اتفاق ہے - اساں متحد ہے - تاں ول اے سازشی اپناں گریباں آپ پھاڑن تے مجبور تھی ولیسن ---!!

ہک بے مثال تاریخی قرارداد

ایم اے پیرزادہ

ہر سال ۲۳ مارچ دا ڈینہہ اساکوں اے یاد ڈویندا ہے جو اج دے ڈینہہ لاہور شہر دے وچ اج توں ۵۵ سال پہلے ۱۹۴۰ء وچ ہک ایسی بے مثال تاریخی قرارداد منظور کیتی گئی ہئی جیندے نتیجے وچ صرف ست سالاں دے عرصے وچ ہک وڈے شاناں والی اسلامی مملکت وجود وچ آ گئی ۔

چونکہ ایں مملکت کوں حاصل کرن دا بنیادی مقصد اے ہا جو ایں مملکت دے وچ مسلمان آزادی دے نال اسلامی نظام حکومت قائم کرتے ایکوں فلاحی اسلامی مملکت بنا سگن ایں واسطے ایں ملک دا ناں پاکستان رکھا گیا ۔ ایندا مطلب اے ہا جو اساں پاک صاف اسلامی زندگی گزریسوں تے اساڈے اعمال قرآن تے سنت دے مطابق ہوسن ۔

تاریخ نے اساڈے نال وفا کیتی تے قراردادِ پاکستان کوں منظور تھیون کنوں پہلے تے منظور تھیون دے بعد دیاں ساریاں شاناں والیاں گالھیں آپنیں جھولی دے وچ محفوظ رکھیاں ۔ ۵۵ سالاں دے عرصے وچ تقریباً ترے نسلاں ایں قابل تھیاں جو انھاں نے کتاباں وچ ایں قرارداد کوں پڑھا تے انھاں کوں ملوم تھیا جو انھاں دے اسلاف صالحین نے مسلماناں دے حقوق دی نگرانی کتنی قربانیاں نال ، کتنے خلوص نال تے کتنی نیک نیتی نال کیتی ۔

اسلامی کلچر دیاں بنیاداں تاں ولی اللہ کرام نے تے صوفیاء کرام نے مضبوط کتیاں ہن ۔ انھاں

بنیاداں اتے عمارت کھڑی کرن واسطے وقت دی رفتار دے نال نال.جمال الدین افغانی، سر سید احمد خان عبدالحلیم شرر، خواجہ الطاف حسین حالی، مولانا محمد علی جوہر، مولانا شوکت علی، مولانا حسرت موہانی، مولانا ظفر علی خان، علامہ اقبال تے قائد اعظم حضرت محمد علی جناح نے دنیاں دی تمام قوماں کوں حیران کر ڈتا ۔ انھاں دے واسطے حیرانی والی گالھ اے ہئی جو ہک کاغذی قرارداد کوں مسلماناں دے رہنماواں نے ہندواں تے انگریزاں دی مخالفت دے باوجود تھوری مدت دے وچ ہک عظیم الشان ملک کیویں بنا ڈتا؟

اساں قراردادِ پاکستان نال بے وفائی کیتی ۔ آپنیں بزرگ سیاستداناں نال بدعہدی کیتی ۔ انھاں دیاں قربانیاں کوں برباد کر ڈتا ۔ انھاں دیاں پاک روحاں کوں آزار پہنچایا ۔ پاکستان بن ونجن دے بعد اساں آپنیں پیراں تے آپ کہاڑیاں مارتے آپنیں قومی تے ملی پہچان کوں خون و خون کر ڈتا ۔

بکھار دی آدی وانگوں پورا ملک اندر اندر سڑدا ویندا ہے ۔ ادھے ملک کونوں وی زیادہ ملک دا حصہ کھسوا بیٹھے ہیں ۔ باقی جیڑھا ملک دا حصہ بچ گیا ہے اوکوں وی اندر خانے تروڑن تے برباد کرن دے پچھوں ہتھ دھو تے پئے گئے ہیں ۔ اسلام تے پاکستان دیاں منیاں منایاں وڈیاں اسلام دشمن تے پاکستان دشمن طاقتاں دے اشاراں تے نچدے ودے ہئیں ۔ بے غیرتی تے بے حسی اتنی ودھ گئی ہے کہ اساڈے ملک وچ جنیکوں وی حکومت ملدی ہے اوہو اے چاہندا ہے جو ملک راہوے یا نہ راہوے اوندا اقتدار تے اوندی حکومت باقی رہ ونجے ۔

کوئی وی پچھاں ول تے آپنے ملک دے اقتدار دے زوال تے عروج دی تاریخ وچ جھاتی پا تے عبرت حاصل ہنیں کریندا ۔ حضرت قائد اعظم تے شہید ملت لیاقت علی خاں دے بعد جتنیاں حکومتاں وی آیاں ہن او ملک دی حفاظت، اسلام دی شان ودھاون، نادار تے مفلس قوم دی تقدیر بدلن واسطے مخلص نہ ہن ۔ کڈے گیا سکندر مرزا، کیا بنیں ایوب خاں نال، کینویں ذلیل تھیا یحی خاں، کینویں رسوا تھی تے قتل تھیا مجیب الرحمن، کیڈے دبدبے والا، کیڈی طاقت والا سمجھا ویندا ہا ذوالفقار علی بھٹو ۔ قدرت نے پکڑ کیتی تاں ہک ایسے بندے نے اوکوں کویلی دی طرح مسل تے رکھ ڈتا جیڑھا اوکوں رات ڈینہہ سلوٹ ہرپیندا ہا ۔ صدر ضیا مرحوم نے امیرالمؤمنین بن ونجن دی خواہش وچ آپنیں اقتدار کوں دائمی تے قائمی بناون واسطے کیڈے ہتھ پیر مارے ۔ کتنیاں کوششاں کیتیاں ۔ آخر انجام کیا تھیا ۔ ۔

جیڑھا جہاز ہزاراں میل سفر کریندا ہا او ہک میل دے فاصلے تے ایویں ونج ڈٹھا جو اوندے وچ بے فکری نال سفر کرن والاں دا ناں تے نشان وی نہ ملا - ہک حکمران دے نال بیاں وی کئی قیمتی جاناں ضائع تھی گیاں - لاشاں تے ہڈیاں سڑ تے سوا تھی گیاں -

فاعتبروا یا اولی الابصار

اللہ نے قرآن نال سمجھایا، اساں نہ سمجھے - پیغمبر آخرالزماں سوہنے من موہنے حضرت محمد الرسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دے وسیلے نال سمجھایا، اساں نہ سمجھے - زوال دیاں داستاناں دہرا دہرا تے اساکوں سبق ڈیون دی کوشش کیتی، اساں عبرت حاصل نہ کیتی - غریب عوام تے مراعات یافتہ حکومت کرن والا مخصوص طبقہ اقتدار دی جنگ وچ اتنا بدمست تے بے رحم تے ناانصاف تے بداعمال تھی گیا ہے کہ اسلام دی اخوت والی رسی کوں انھاں نے تروڑ ڈتا ہے - جمہوریت دی رواداری تے ہک ڈوجھے کوں برداشت کرن دی روشن روایت کوں انھاں نے ذاتی دشمنیاں دے وچ بدل ڈتا ہے - کوئی اصول دی گالھ باقی نئیں رہ گئی -

چھوٹے عام بندے کونوں لا تے وڈے وڈے ممن داراں، وڈیریاں، صنعت کاراں، پیراں تے ملواڑاں تک سارے دے سارے لوگ پیراں کونوں لا تے سر تک برے عملاں دے چکڑ نال لتھڑے پائے ہن - کہیں دا وی دامن صاف کوئنیں - کہیں کوں وی قوم دا درد کوئنیں - کہیں کوں وی ملک دے بچاون دی فکر کوئنیں - کیا تھیسی تے کیا بن سی ؟؟

اے اللہ تو آپنیں پیارے محبوبؐ دے صدقے اساڈے اتے کوئی عذاب نہ بھیجیں تے تو میڈے مولیٰ اساکوں چنگا بنن دی توفیق ڈے - اساں خوار ہیں، بدکار ہیں، بداعمال ہیں، بد خصال ہیں، بدکردار ہیں - اساں منیندے ہیں جو کوئی وی گن اساڈا چنگا کوئنیں - اساں جو کجھ وی ہیں ول وی تیڈی حبیب دی امت وچوں ہیں --

اے خاصۂ خاصان رسل وقتِ دعا ہے
امت پہ تری آ کے عجب وقت پڑا ہے

تکلف بر طرف (اردو)

سید دین محمد شاہ

ٹوپیوں کی دکان کے باہر ایک جہازی سائز کا " ٹوپ " لٹکا ہوا آپ نے کبھی دیکھا ہے ، اور اس کے نیچے یہ عبارت "افسوس مجھے پہننے والا کوئی نہ ملا " بس وہی حال ہمارا ہے ۔ یارو ہمیں سہ ماہی رسالے " سرائیکی " کا خریدار کوئی نہیں ملا تو ہم کس کو لٹکائیں ؟ آپ کا اشارہ مدیر کی طرف تو نہیں ؟ مگر آپ اس کی وجوہات سن لیں پھر جو فیصلہ آپ کا ہو گا ہمیں منظور ہے ۔ وجوہات تو بہت ہیں ، جو بھی ہیں دکھ یہ ہے کہ اس کا خریدار کوئی نہیں ۔

پہلی وجہ تو شرح خواندگی ہے ۔ ایک لڑکے سے کسی نے اس کی عمر پوچھی اس نے جواب دیا کہ گھر میں چودہ سال ہے ، سکول میں بارہ اور ریل میں آٹھ سال ۔ اسی طرح ہمارے ملک میں شرح خواندگی کاغذوں میں 20% ہے ، یونیسف کو بتانے کے لئے ۔ مگر حقیقت کچھ اور ہے ۔ جہاں شرح خواندگی اس قدر کم ہو وہاں ہماری محنتوں کا صلہ کون دے گا ؟ پھر ان پڑھے لکھوں میں بھی کتنے ہیں جو سرائیکی زبان پڑھ سکتے ہیں ۔ اپنے ہی وسیب میں ہزاروں میں ایک ۔ گورنر موسیٰ کے زمانے کا ایک محاورہ مشہور تھا " لکھے موسیٰ پڑھے خودا " ۔ یہی حال ہمارا ---- ہم خود ہی لکھتے ہیں اور خود ہی پڑھتے ہیں ۔ بعض دفعہ تو ہم سرائیکی لکھ لیتے ہیں مگر پڑھواتے کسی دانشور سے ہیں ، اور داد پاتے ہیں ۔

ہمارے رسالے کی خریداری کی ابتر صورت حال اس وجہ سے بھی ہے کہ موضوعات خالصتاً علمی ہیں اور علم فی زمانہ وہ دولت ہے جو دن بدن ڈی ویلیو ہو رہا ہے ۔ ہمارے رسالے میں نہ سنسنی خیزی ہے ، نہ سسپنس نہ سیکس ۔ اخبارات بھی آج کل وہی زیادہ بکتے ہیں جن میں رنگین تصویریں ہوں ، خوشخبریاں یا چاہے بد خبریاں ، بم دھماکے ، قتل ، اغوا اور ڈاکے کے بارے میں معلومات ہوں ، جبکہ ہمارے رسالے کی سطر سطر سے امن و امان جھانکتا ہے ۔ ہمارے رسالے میں جو غزلیں چھپتی ہیں ان سے بھی معرفت چھلکتی ہے ، دراصل چھلکتا ہمارا بڑھاپا ہے !

ادھر عوام کی خوش ذوقی کا عالم یہ ہے کہ ہر شخص ، حسب توفیق ، ڈش انٹینے کے زیر اثر سارا دن ٹی وی کے سامنے بیٹھے رہنے کی خواہش کرتا ہے اگر اس سے فرصت ملے تو اسی سے ملتی جلتی فلمیں ، جن میں مار دھاڑ ، ڈسکو ڈانس اور کلاشنکوف کا آزادانہ استعمال دکھایا گیا ہو ۔ ہمیں ایک " اسلامی " فلم کا سین یاد ہے جس میں ہیرو نے دوشیزہ کی چیخیں سن کا اچانک اپنی گاڑی روک لی ۔ دیکھا تو ایک طرف حسینہ ہے اور سری طرف درجن بھر مکار و عیار غنڈے اس کو نوچ رہے ہیں ۔ کیا سین تھا ---- پلک جھپکنے میں ہیرو نے

کراٹے کے وہ ہاتھ دکھائے اور مکوں کی وہ برسات ہوئی کہ غنڈے سب دم دبا کر بھاگ گئے ۔ آپ اندازہ کریں کہ لیر لویراں کپڑے ، سسکتی الڑھ جوانی ، اور ستم بالائے ستم ، اسی تنہائی میں کڑک چمک کیساتھ بارش شروع ! ظالم سماج ایسی معصوم لڑکی قبول نہیں کرتا تو ہمارے بے رنگ ، بے ذائقہ رسالے کو کون قبول کرتا ہے !

یقین کریں آج اس آلودہ ماحول میں سنجیدہ ادب کی کوئی وقعت نہیں ۔ آج پیار بھی کمرشل ہے ۔ احترام میں سیاست ہے کلاسیکل ادب کی مارکیٹ ڈاؤن ہے ، تالے پڑے ہیں ۔

اچھی شاعری ، اچھے سفرنامے ، کہانیوں اور افسانوں سے بھی رونق ہوجاتی ہے مگر بے رونقی کی اصل وجہ مہنگائی ہے ۔ اچھی کتاب گھر میں نہ آئے تو اتنا فرق نہیں پڑتا مگر اچھی دال نہ پکے تو جان کے لالے پڑ جائیں ۔70 روپے کی ایک کتاب یا 70 روپے کا ایک کلو گوشت ! فیصلہ تو اس میں کرنا ہے کہ جسم اور روح کے رشتے کے لئے کتاب کے ورق قوت بخش ہیں یا گوشت کی بوٹی ۔

پھر ایسا معلوم ہوتا ہے کہ آج کے فوری مسائل دال گوشت بھی نہیں ، سیکس کا جرم بھی کمتر ہے ۔ آج تو جھگڑا ہی سیاست اور مذہب کا ہے ۔ کونسی پارٹی یا کونسا مسلک ۔ ان سلگتے مسائل کا فی زمانہ بڑا چرچا ہے ۔ سیاستدان کی مانگ ہے یا ملا کی اور یہ گھتیاں چھیڑنا یا سلجھانا ہمارے مقدور میں نہیں ۔

چنانچہ ہم اپنا علمی ، ادبی مجلہ شائع کر کے ہر بار With Compliments تقسیم کرتے ہیں ۔ اس کی قیمتاً فروخت کے بارے میں سوچنا تک چھوڑ دیا ہے بلکہ ہمارے تحفے کو اگر کوئی مہربان مفت قبول کر لے تو ہم غنیمت سمجھتے ہیں اور مشکور ہونے کی بجائے شکر گزار ہوتے ہیں ۔

اللہ تعالیٰ پنجاب حکومت کے شعبہ اطلاعات و ثقافت کو دن دونی رات چوگنی (اب رات کی عدالتیں بھی شروع ہونے والی ہیں) استطاعت عطا فرمائے کہ جس کے مالی تعاون سے اس کی اشاعت کا سلسلہ قائم ہے ۔ اسلامیہ یونیورسٹی کے شعبہ سرائیکی جیسی سوتیلی ماں کے باوجود ہم نے ہمت نہیں ہاری ۔

ہمیں آج اگر اس کا معاوضہ نہیں مل رہا یا اس کی قدر دانی نہیں ہو رہی تو بھی ہم مایوس نہیں اور نہ یہ سمجھتے ہیں کہ ہم نقصان میں جا رہے ہیں ۔ ہمارے لئے ایک مسئلہ مواد اکٹھا کرنے کا ہے ۔ مواد اعلیٰ سے اعلیٰ تخلیق ہو رہا ہے ۔ ساری مشکل تلاشنے کی ہے ۔ اس کا حل ہم نے یہ نکالا ہے کہ آدھ درجن مدیر بنا ڈالے ہیں ، اور ایک سے ایک بڑھ کر اعلیٰ اور جس روز ڈگری اور انٹر سطح تک سرائیکی مضمون کی تدریس ، شروع ہوئی یہ مشکل نہیں رہے گی ۔ ہمارے رسالے کی مانگ بڑھے گی اور قدر بھی ، جس کے لئے سرائیکی ادبی مجلس 91ء سے کوشاں ہے ۔ فی الحال یہی گنگناہٹ ہے ۔

ے او لالہ ، کیا سناواں حال دل دا

کلام فریدؒ (کافی)

سرائیکی

بنسی خوب بتایاں باتاں
گجھڑے راز انوکھیاں گھاتاں
گم تھیاں کوڑیاں ذات صفاتاں
لمن الملک دا دورہ آیا

خمر طھوروں پی پیمانے
تھیوے عاشق مست یگانے
بھل گئے صوم صلوٰۃ دو گانے
رندی مشرب سانگ رسایا

جانے کون گنوار مقلد
وہ وہ ریت مقدس جید
تھی مطلق بے قید موحد
سبھ صورت وچ آپ سمایا

جب ہک رمز ملی توحیدوں
دل آزاد ڈٹھم تقلیدوں
تھیکر فرد، فرید! فریدوں
سری رومی وعظ سنایا

(گذشتہ سے پیوستہ)

ترجمہ: علامہ محمد عزیز الرحمن مرحوم

اردو

انہد کی بانسری نے خوب باتیں بتائیں ۔ پوشیدہ راز اور انوکھی گھاتیں اس نے سمجھا دیں ۔ جھوٹے ذات صفات جو ہم نے بنا رکھے تھے وہ سب گم ہو گئے اور وہ دور پیش نظر ہو گیا جب اللہ فرمائے گا آج ملک کس کا ہے اور جواب میں صرف یہی کہا جا سکے گا ، ایک اللہ کا جو سب پر غالب ہے ۔

شراب طہور کے ساغر پی پی کر ہم بے نظیر مست عاشق ہو گئے ہیں ۔ نماز کے دوگانے اور روزے ہم نے بھلا دیئے اور رندی مسلک کا سوانگ رچالیا ہے ۔

یہ جاہل کتابوں کے کیڑے اس پاک اور کھری روش (توحید وجودی) کو کیا جان سکتے ہیں ۔ وہ ذات مطلق جو واحد اور بے قید ہے ہر صورت میں اس کا جلوہ ظاہر ہے ۔

جب توحید کا ایک اشارہ ملا تو دل کتابی علوم سے آزاد ہو گیا اور فرید نے فردیت اور انانیت سے علیحدہ ہو کر توحید کا وعظ سنایا ۔

پیشکش : سید دین محمد شاہ

حضرت خواجہ غلام فرید دے کلام وچ سوز تے گداز

: * : * : * : * : * : * : * : * : * : * : * : * :

مختار احمد پیرزادہ

حضرت خواجہ غلام فریدؒ رحمۃ اللہ علیہ ہک بہوں اچے مرتبے والے صوفی تے شاعر گزرے ہن۔ اہناں دے کلام دا ہک ہک شعر اللہ سائیں دے تے حضور پاکؐ دے سچے عشق وچ رنگا ہویا اے۔ پورے ہند تے پورے پاکستان وچ اردو، پنجابی، پشتو تے بلوچی زباناں دے وڈے وڈے شاعر تے دانشور اج تئیں اہناں دے کلام دیاں صفتاں تے شاعری دے فن دے کمالات کوں مینندے ہن۔ تے ہر بندہ ایں گالھ کوں مینندا ہے کہ خواجہ فریدؒ دے کلام وچ سوز تے گداز دی جیڑھی لذت موجود ہے او ایں واسطے لافانی ہے کہ آپ پہلے صوفی باصفا ہن تے بعد وچ شاعر ہن۔

اہناں کوں دنیا دی مادی لذتاں نال کوئی واسطہ کوئی نیں۔ دل وچ، دماغ وچ صرف خدا دی ذات دا دھیان ہے تے دنیا دی ہر شے وچ جیڑھا سوہنپ ڈیکھدے ہن ہوندے وچ خدا دے سوہنپ کوں پسندے ہین۔ اہناں دا کلام اساں گنہگار بنداں کوں نیکی تے توحید دی راہ ڈکھیندا ہے۔ ہیں گالھوں سید عطاء اللہ شاہ بخاری جیہا فقیر تے قلندر بندہ وی اہناں دی شخصیت کوں نیکی دا بہوں وڈا درجہ ڈیندے ہوئے اہناں دے عارفانہ کلام توں متاثر تھی تے دل دی محبت نال اے فریندا ہے۔۔

سرمہ چشم شد بخاری را
خاکِ پائے غلام خواجہ فرید

خواجہ فریدؒ عشق حقیقی دی مستیاں وچ مست تھی تے اے پیغام ڈیندے ہن جو حضور پاکؐ دی رسالت دی برکتاں دی طفیل جیڑھے ویلے خدا دی ذات نال محبت پکی تھی ویندی ہے اوں ویلے دل دے سارے ڈکھڑے بھل بھلا ویندے ہن تے اے عشق گنہگار بندے کوں دنیا دی مجازی لذتاں کنوں ہٹا تے رب دی ذات دی طرف گھن ویندا ہے ۔ آپ فریندے ہن --

قسم خدا دی ، قسم نبی دی -- عشق ہے چیز لذیذ عجیب
عشق ہے ڈکھڑے دل دی شادی -- عشق ہے رہبر مرشد ہادی
عشق ہے ساڈا پیر -- جین کل راز سمجھایا

جڈن وی دنیا مادی خیالاں دا شکار تھئی ہے دلاں دے سکون ختم تھی گئے ہن ۔ عشق ، معرفت تے روح دی طاقتاں نہ منن دی کوششاں تھیندیاں پیاں ہن ۔ خدا دی مخلوق گندے گندے خیالاں دا شکار تھیندی ویندی ہے تے اے عقل دے ہمنیں خوش ہن کہ اساں وڈے دانا ہیں ۔ ہک اردو شاعر اہناں دانشوراں توں گھبرا تے خواجہ فریدؒ جہے دل والے کوں یاد کریندا ہے --

کوئی تو ہو جو کبھی دل کی بات بھی کہہ دے
عجیب دورِ خرد ہے سبھی ہیں فرزانے

خواجہ فریدؒ دا ہجر دا غم وی دنیا توں انوکھڑا ہے ۔ کوئی اساں جیہا دنیا دی محبتاں وچ مست بندہ اہناں دے شعراں کوں سنے تاں ایویں سمجھے جیویں اوندی دل دی گالھ تھیندی پئی ہے تے او اپنے سجن من موہن کوں یادِ کرتے رنے تے تڑپے ۔ جیکر کوئی خدا دی محبت وچ مست ہوئے تاں اللہ والا بندہ رب دی ذات کوں یادِ کرتے کرلاوے ۔ سید عابد علی عابد اردو زبان دے مشہور تنقید نگار ہن ۔ اہناں شعر دی تعریف کریندے ہوئے اے آکھیا ہے ، " شعر او لازوال تے لاثانی ہوندا ہے جیڑھا حقیقت تے مجاز دا سنگم ہووے ۔" خواجہ فریدؒ نے اتھے فن شاعری دے کمال کوں وی پورا کیتا ہے تے رب دی ذات دی جدائی وچ رت دیاں ہنجوں وی وہائیاں ہن --

ہجر سوا کوئی سود نپایم

چوٹیاں کھتم حال ونجایم
منتاں کیتم سیں نوایم
نک گھڑیدیں گھس پیا

ہجر دی لذتاں کوں کیڈی عاجزی تے انکساری نال خواجہ فریدؒ نے بیان کیتا ہے ۔ جدید رنگ وچ وی شاعر ہجر دے سولاں وچ تڑپدے نظر آندے ہن ۔ ہک شاعر لکھدا ہے ۔۔

اب دل کو کسی کروٹ آرام نہیں ملتا
اک عمر کا رونا ہے دو دن کی شناسائی

ایں شعر توں اے اندازہ کرن دا موقع ملدا ہے جو اج تک شعرا خواجہ فریدؒ جہے مست موالی فقیراں وانگوں ہجر دے درداں وچ کرلاندے ودے ہن ۔ شاعری دا کمال ڈیکھو جو جِھ خواجہ فریدؒ آدھے ہن ایویں ہر ہک کوں معلوم تھیندا ہے جیویں اوندے دل دی گالھ کیتی ویندی پئی ہووے ۔ اے صفت کوئی صرف غالب دے کلام وچ نیں ، اساڈے خواجے نے وی شاعراں دے ذوق تے فن دا کمال پیش کیتا ہے ۔۔

دیکھنا تقریر کی لذت کہ جو اس نے کہا
میں نے یہ سمجھا کہ گویا یہ بھی میرے دل میں ہے

اصل وچ جیڑھے ویلے شاعر فراق تے ہجر دیاں گالھیں سوز تے گداز کلام وچ پیدا کرتے بیان کریندا ہے اوں ویلے اوں کوں پھڑکن وچ وصال دیاں لذتاں کنوں وی زیادہ مزہ آندا ہے ۔ ایں گالھوں کہ او سچا عاشق بن تے دلوں ایں خواہش وچ رہندا ہے کہ میں شوق دی بھاکوں ایویں بالی رکھاں تے وسماں نہ ڈیواں تے ڈھاں آپنے سجن من موہن کوں ڈیندا ہے کہ توں میکوں کیوں ہجر وچ تڑپیندا ہیں ۔ خواجہ فریدؒ وی ہک باکمال شاعر وانگوں ایں مضمون وچ بہوں سوہنا رنگ بھریندے ہن ۔

مٹھڑی موئی نوں خوشیاں نہ پھلڑیاں
ڈوڑے ڈڑاپے تانگھاں اولڑیاں
جانی اوہڑا پیتاں کللڑیاں

اجایا اکھیاں اڑایا
ہے ہے

اہناں شعراں دی حقیقت کوں اوں ویلے پہچانا ونج سگدا ہے جیڑے ویلے دل وچ ایمان دی
تے توحید دی روشنی ہووے ۔ نیں تاں صرف اے سمجھا ویسی کہ اے شعر دی وارث شاہ یا بے کہ
ڈوجھے دنیاوی محبت رکھن والے شعرا دا کلام ہے جیڑھے صرف شاعر ہوندے ہن تے صوفی باصفائے
ولی اللہ نیں ہوندے ۔ اقبال ایں فرق کوں ایں طرح بیان کریندا ہے ۔۔

ہم خاک نشینوں کا جو ظاہر وہی باطن
یہ صاحب دولت جو عیاں اور نہاں اور
اے دیدہ ورو ! فرق کرو عشق و ہوس میں
شمعوں کا دھواں اور ہے آہوں کا دھواں اور

خواجہ فریدؒ ہک جا اپنے سجن من موہن کوں ایں گالھ دا گلا ڈیندے ہن جو میں فراق وچ تڑپدا رہم
تے مردا رہم تو میڈے پیارے جانی آں میڈی کوئی خبر وی نہ گھدا ۔ تیڈے نہ آون نال میڈے یار
تے دوست میڈے اتے کھلاں کریندے ہن تے آدھن بس ایہو یار بنایا ہاوی جیکوں یاد کتوئی تے آیا
وی نا ۔ فریندے ہن ۔۔

کوئی پچھن نہ ویڑھے آیم
ہتھوں الٹا عالم کھلدا

میڈے خیال وچ اج دے ہک شاعر نے وی خواجہ صاحب دی ایں گالھ کوں ضرور پڑھا ہوسی
تے نویں رنگ وچ کیڈا سوہنا خیال ظاہر کریندا ہے ۔۔

خود اپنے شہر میں میں آج اتنا تنہا ہوں
کہ میرے دوست بھی وحشت سے میری نالاں ہیں

خواجہ فریدؒ دا سچا عشق چاہندا اے ہے جو ساری عمر یار کوں گولاں ودا ۔ تے آپنے سجن دے
وچھوڑے وچ فریندے ہن ۔۔

دل یار کیتے کرلاوے
تڑپاوے تے غم کھاوے

ڈکھ پاوے تے سول نبھاوے
اے طور تیڈے بے دل دا

دل فریندے ہن --

تانگھیں تپایا موجھیں مسایا
سولیں ستایا نیڑے ہرایا

اصل وچ خواجہ فریدؒ اپنے سجن دے ظلماں کوں تے اوندیاں بے پرواہیاں کوں ایڈے سوز تے گداز نال ایں خاطر پیش کریندے ہن جو اساکوں سچے عشق وچ درداں دے چاون تے سہون دا سبق ملے تے اساں ایں حقیقت کوں جان سنجان سگوں جو غم دیاں راتاں وچ عاشقاں دے تڑپن دے نال کیا آداب ہوندے ہن ۔ ہک شاعر نے وی میڈی ایں گالھ دی ترجمانی کیتی ہے --

شبِ الم کے بھی ہوتے ہیں کچھ نہ کچھ آداب
تڑپنے والے سحر تک تو انتظار کریں

خواجہ صاحب شوق دی بھاکوں بھڑکیندے ہوئے اپنے سجن دے ظلماں دی دھاں ڈیندے ہن تے فریندے ہن --

جام زہر دے ظلم قہر دے
درد پلیندا گھٹیاں گھٹیاں

میڈے سائیں ذرا ہک ہک لفظ کوں دل دے درد والی اکھ نال ڈیکھو ۔ ایہو جئی مثال اج تک کہیں شاعر دے کلام وچ سوز تے گداز دی نہ ملسی جو زہر دے پیالے کوں ایں طریقے نال پلا تے ظلم کیتا گیا ہووے جو پیون والے کوں حکم ڈتا ونجے جو توں زہر وی پی لیکن ہکے ساہ وچ پیالہ خالی نہ کریسیں ذرا سوچو تاں سہی جو کیڑھا ایہو جیا بہادر ہوسی جیڑھا زہر کوں زہر سمجھ تے پیوے تے پیوے وی ہک ہک گھٹ کرتے ۔ ظالم دے ظلم کوں تے زہر پیون دے سخت تکلیف والے طریقے کوں فریدؒ دے بغیر بیا کون بیان کر سگدا ہے ۔

اج نویں دور دے غزل گو شاعر عدم نے وی ڈاڈھی کوشش کیتی ہے جو سجن دے ظلماں کوں بھلاون واسطے شراب تے جام دا آسرا گدا ونجے ۔ عدم آدھا ہے --

آؤ پھولوں کی آگ پی جاؤ
دور صہبائے ارغوانی ہے

ول آدھا ہے --

آج تلخی بہت زیادہ ہے
ڈال کر زہر جام میں لاؤ

پہلے شعر وچ عدم شراب دی زہریلی کیفیت کم کرن واسطے تے زہر دے خوف کوں گھٹاون واسطے تے اوں خوف کوں خوشگواری وچ بدلن واسطے پھلاں دا ذکر کریندا ہے ۔ رنگ اوندا سہنا تے ارغوانی بیان کریندا ہے تاکہ پیندے ویلے کوئی ڈر ڈکل عاشق کو محسوس نہ تھیوے تے او زہر دی صرف طلب کریندا ہے ۔ لیکن اپنے آپ کوں زہر نہ ہک ساہ وچ پیندا ڈکھیندا ہے تے نہ گھٹیاں گھٹیاں پیندا ہے ۔ لیکن میڈا پیارا فرید ایویں معلوم تھیندا ہے جیویں اپنے محبوب دے حکم دی تعمیل وچ اوندے سامنے پیندا وی بیٹھا ہووے تے پیوے وی گھٹیاں گھٹیاں ۔

خواجہ فریدؒ آپنے سجن دی بے وفائی تے بے پروائی کوں مٹھے لفظاں وچ بیان کرن دے قائل ہن ۔ اہناں دے کلام وچ شکوہ وی ہے تے ہے وی بہوں کولا کولا تے سہنا سہنا ۔ فرید اے چاہندے ہن جو شکوے وچ کنڈا وی چبھے میڈے یار جانی کوں محسوس وی نہ تھیوے تے اوندی بجائے پھلاں دی خوشبو اوں کوں آوے تاکہ اوندے مزاج وچ کوئی تلخی پیدا نہ تھیوے تے اوندا دل ڈھیر ماندا نہ تھیوے تے او بہوں رُس نہ ونجے ۔ فریندے ہن --

مساگ ملیندی دا گزر گیا ڈینہہ سارا
سنگھار کریندی دا گزر گیا ڈینہہ سارا
کجلا پایم سرخی لایم کیتم یار وسارا

میڈے سائیں! ذرا ملاحظہ تاں فرماؤ جو کیویں یار دے نہ آون تے میڈا فرید او کوں شرماون دی کوشش کریندا ہے ۔ اج دے ہک شاعر نے وی شکوہ ڈیون دی چنگی کوشش کیتی ہے ۔ لیکن ایں شکوے دی او گالھ نیں بن سگی جیڑھی فریدؒ نے بنائی ہے --

یہ وفا کی سخت راہیں یہ تمھارے پائے نازک

نہ لو انتقام مجھ سے مرے ساتھ چل کے

خواجہ فریدؒ عشق دی کنڈاں والی راہ تے چلدے وی ہن تے کھلدے وی ہن ۔ سر پھانسی تے ڈیندے ہن تے ڈیندے بسم اللہ پڑھتے ہن ۔ ایہو جیا صبرانوالا عاشق کتھوں ملدا ہے ۔۔

پڑھ بسم اللہ گھولیم سر کوں ۔۔ چاتم عشق اجارا

سر وی قربان کیتی کھڑن تے آدھے کیا ہن جو میں عشقؒ دا اجارا وصول کر گدا ہے یعنی اوندی قیمت پا گدی ہے ۔ ہن میکوں کوئی ڈکھ نیں ۔ اج دے ہک شاعر نے وی خواجہ صاحب دے صبراندی وی تائید کیتی ہے ۔۔

قائم رہی جنوں میں بھی اک وضع احتیاط
دل خون ہو گیا ہے مگر آنکھ نم نہیں

خواجہ فریدؒ معرفتِ خداوندی وچ بڈے ہوئے ہن جو دنیا دی ہر شے وچ اہناں کوں آپنے پیارے رب دا سروپ نظر آندا ہے ۔ محبوب دا حسن جمال ہوے بھانویں کجلے والی اکھ ہوے ۔ بھانویں قدرت دے سوہنے سوہنے تے من موہنے نظارے ہوون فریندے ہن ۔۔

سانولیاں دے نین سلونے ، کجلے دے ٹک ٹول
پاپن چکوری کر کر چیکاں الڑے زخم نہ چول

خواجہ فریدؒ وی اقبالؒ دی تائید کریندا ہے ۔ آدھا ہے ۔۔

سمجھا نہیں ہے سوز مرا عشق بے ثبات
تو کائناتِ حسن ہے یا حسنِ کائنات

خواجہ فریدؒ عقل اتے کون و مکان دیاں حداں توں بہوں اگھاں ٹپ ویندے ہن ، عبادت ، افکار تے اذکار کوں محض خدا دی ذات تک پہنچن دے ابتدائی مراحل سمجھدے ہن ۔ اہناں دے نزدیک انسانیت دی انچائی تے معراج صرف فنا فی اللہ ہون وچ ہے تے او اساکوں سبق ڈیندے ہن جو ایں فنا فی اللہ دے درجے تک پہنچاون والی صرف عشق والی راہ ہے ۔۔

چھٹے اکروں لنگھے پلکڑوں ، عبادتوں اتے فکروں
گزر کر ذاکروں ذکروں ، نکل گئے کون امکانوں

پیارے فرید نے جیڑھا معرفت دا موتی عشق وچ جاتا ہے اوہو موتی اساڈا فلاسفر شاعر علامہ اقبالؒ نویں روشنی دے تمام علماں دی چھان بین دے بعد آخر کار اپنیندا ہے - آدھا ہے --

زمانہ عقل کو سمجھا ہوا ہے مشعل راہ
کسے خبر کہ جنوں بھی ہے صاحبِ ادارک

خواجہ فریدؒ دا اے ایمان ہے جو صرف کتاباں دا علم حاصل کرتے کوئی بندہ وی خدا دی ذات دی معرفت حاصل نیں کر سگدا جے تیں سلوک دی راہ اختیار نہ کیتی ونجے - ولی اللہ دی صحبت وچ بھوں نال دل وچ سوز تے گداز پیدا تھیندا ہے - اساکوں آپنی تاریخ دے ورقاں وچ اے مثالاں واضح طور تے ملدیاں ہن جو صوفیاء کرام کوں مال تے دولت نال کوئی عشق کوئناں ہا تے بھوں نیک ہون دے باوجود وی آپنے آپ کوں گنہگار سمجھدے ہن - اہناں دی طبیعتاں وچ پھلاں والی نرمی ہئی تے نصیحت وچ عاجزی تے انکساری ہے - اے اہناں دا اخلاق ہئی جو کافر وی مسلمان تھی گئے ہن - او صرف مسیتاں تے خانقاہاں وچ بہہ تے نہ عبادتاں کریندے ہن تے نہ کوئی اپنی دکانداری بنیندے ہن تے وقت جہاد دا آونجیں ہا تاں شمشیر زنی دے ماہر نکلدے ہن تے جہاد فی سبیل اللہ کوں ایمان تے اسلام دی روح سمجھدے ہن -

ہن اج دے عالم تے مولوی جنہاں وچ کجھ خدا دے نیک بندے وی موجود ہن اہناں کوں چھوڑ تے باقی اکثریت ایسے بنداں دی ہے جنہاں دے کول کتاباں دا علم تاں ہے لیکن عمل صالح کوئی نیں او آپنے علم کوں صرف روزی دا بہانہ بنائی ودے ہن - اہناں طبیعتاں وچ مغروری ہے - نصیحت وچ کنڈے دی چوبھ ہے - اہناں کافراں کوں تاں کیا مسلمان بناوناں ہا مسلماناں کوں وی مسلماناں نال لڑا تے دینِ اسلام کوں کمزور کریندے پے ہن - اج کوئی جہاد دا بلاوا آونجے تاں نہ مال ڈیسن تے نہ جان قربان کریسن - صرف زبان دے واعظاں نال تاں اسلام دی روح زندہ نیں تھیندی - خواجہ فرید فریندے ہن --

عشق دی بات نہ سمجھن اصلوں ، اے ملوانے اکھڑے

مفکرِ اسلام علامہ اقبالؒ نے وی خواجہ فریدؒ دے ایں دعوے دی تصدیق کیتی ہے --

کیا ہے تجھ کو کتابوں نے کور ذوق اتنا
صبا سے بھی نہ ملا تجھ کو بوئے گل کا سراغ

... نمونہ سی حرفی ...

حضرت خواجہ حافظ محمد جمال اللہ ملتانیؒ

.....*.....

ا

اٹھی دھیانت جاگ سویلے توں سن دھی سیانی
گھن چرکھا بہہ کتن کیتے بھوں ہے رات وہانی
ایہو ویلا تیڈے ہتھ نہ آسی تو سن دھی ایانی
اوتھ جمال سہاگن سو ہے جو شو دے من بھانی

ص

صفائی نال دھیا توڑنے کرت پئی ہکا چھلی
ٹھلے سترد ے کتن کولوں تند نکیری بھلی
ساری عمر دا کیتا ونجایو گھت کے تند اولی
فضل جمال اللہ دے باجھوں کائی نہ سجھے گلی

م

مان نہ کر سہاگ دا تے بہہ نہ بانہہ در گھیر
چوڑے والی کئی جنی باہوں بٹیاں ڈھیر
اتھاں پا نہ کیتا ای اتھاں منگسن سیر
آدن نہ ڈلیسن پیکڑے کتن نہ ڈلیسن پھیر

حضرت خواجہ غلام فرید

تصوف دے شیشے وچ

* = * = * = * = * = * = * = * = * = * = * = * = * = * = * = * = *

محمد نواز انیس پیرزادہ

ہر صورت وچ دیدار ڈٹھم
کل یار اغیار کوں یار ڈٹھم
کتھ پھل ، گل ، باغ ، بہار ڈٹھم
کتھ بلبل زار نزار ڈٹھم
کتھ خس ، خاشاک تے خار ڈٹھم
ہک نور دے سب اطوار ڈٹھم

حضرت خواجہ غلام فریدؒ دی کلام کوں میں چنگی طرح پڑھا ہے ۔ کافیاں وچ اہناں دی گال مہاڑ تے اہناں دے ماکھی وانگ مٹھے بولاں کوں سوچا تے سمجھا ہے ۔ ڈاھڈے چنگے شعر او ہوندے ہن جہناں وچ مونڈھی سچایاں دی بہار ایویں کھلدی تے مسکاندی ڈیکھجے جیویں پھلاں اتے کھنڈے ہوئے فطرت دے اصلی رنگ ڈیکھن والی اکھ کوں اپنیں سوہنپ وچ جذب کر گھن دے ہن ۔ ایجھے شعر زندہ رہندے ہن ۔ ایہو جیا ادب انسان واسطے چنگیاں دا سنیہا ہوندا ہے ۔

خواجہ فریدؒ صوفی ہن ، ولی ہن ، ہک ایہو جئے سچائی دی بلدی ہوئی لاٹ کوں اہناں آپنیں زندگی

وچ کھپا گدا ہا۔جیڑھی لاٹ ایں دنیا تے ایں کائنات وچ چودھار، ہر کیاری، زمین دے ہر ٹکڑے، ہر رنگ ہر ڈھنگ، ہر صورت تے ہر رنگ وچ اہناں ساریاں کنوں وڈی سچائی جیکوں اللہ آدھے ہن اوندی مرضی، اوندے حکم دا نور گدے ہوئے اوندی وچ رچدی تے وسدی تے اہناں کوں ہک طاقت بنن تے آپنے اوں مقصد واسطے کم دا بنیدی تے اہناں ساریاں مشکلاں کوں ودھیندی رہندی ہے جیڑھے مطلب واسطے اللہ نے اہناں کوں پیدا کیتا۔ ایہو نور ایں کائنات دے ہر رنگ وچ ایویں بھجدا ہے جیویں انسان دے بدن وچ خون وہہ وہہ تے رگاں وچ چکر کھاندا رہندا ہے۔

اے بلدی ہوئی لاٹ کیڑھی ہے؟ اے اوہا لاٹ ہے جیکوں شیخ اکبر محی الدین ابن العربیؒ نے چمکایا جیکوں حسین بن منصور حلاجؒ، بایزید بسطامیؒ، رومیؒ، رازیؒ، عراقیؒ، مولانا رومؒ، حافظ شیرازی، ابن سیناؒ مولانا شبلیؒ تے علامہ اقبالؒ نے آپنی زندگی، آپنی ادبی ہنر تے آپنے شعراں وچ، آپنیاں گالھیں وچ تے آپنی لکھت پڑھت وچ بہوں نویں تے چنگے انداز وچ روشن کیتا۔

ہن ساریاں گالھیں کوں بجھن تے سمجھاون واسطے اے ضروری ہے جو انسان تصوف دی اصلی تے مونڈھی گال کوں کھول تے آپنے سامنے رکھے۔ایں مسئلے دی جڑھاں ہک وجود وچ کھنڈیاں ہویاں نظر آندیاں ہن۔ایں ہک وجود وچ کھنڈیاں ہویاں نظر آندیاں ہن۔ایں ہک وجود کوں ڈساون واسطے پیغمبر تے نبی ایں زمین اتے اترے ہن۔ایں واسطے جو جہالت دے اندھارے وچ ٹھڈے کھاندا ہویا انسان سدھے تے اوں راہ تے ٹرے جیہڑی راہ انسان کوں کلہی تے ہک ذات تے ہک وجود وچ گھن ونجے، جیہڑی اصلی خالق تے اوں رب دی ذات ہے جیہڑا پیدا کریندے تے روزی وی ڈیندا ہے۔

علم دیاں کرناں پہلے پہل یونان وچ پھٹیاں تے کھنڈیاں ہن۔او دانا لوگ مسلمان کینناں ہن۔ پارمی نائیڈیس الیاطی نے آپنی گول پھول وچ آپنا خیال پیش کیتا ہا۔او خیال اے ہا جو ایں کائنات دا ہک وجود ہے۔تے ایہو وجود ہک حقیقت ہے۔کوئی شے نہ ہون (عدم) کنوں ہون (وجود) وچ نئیں آ سگدی۔تاں اے گالھ ثابت تھئی جو کئی چیز وی کہیں وجود باجھوں پیدا تھی وی ہنیں سگدی۔ایں ہک وجود دی سنجان کیویں آندی ہے؟ عقل، دلیل تے نشانیاں نال! انسان وچ جیڑھیاں حساں ہن او باہر ڈیکھن والیاں شیاں کوں جان سگدیاں ہن اے ہن واسطے اہناں حساں دا علم وی ڈھیر تے سامنے ڈیکھن والیاں چیزاں کوں سنجینندا ہے۔تے اے سنجان کوڑی ہے۔اے بس ایویں ہک وہم ہے۔اے الیاطی

فلسفہ راہ توں رلیا ہویا تے کوڑا فلسفہ ہا ۔ ایں فلسفے کوں دانا لوکاں دی تاریخ وچ " احدیت " دا فلسفہ آہدے ہن ۔ تے اے فلسفہ اے ڈسیندا ہا جو ایں کائنات دی پیدائش دا ہک مونڈھی اصول اے ہے جو اے ہک وجود کنوں بن تے آپنے ہکے اصل اتے قائم ہے ۔ یونان دا ہک بیا بہوں وڈا فلسفی زینو فینیس الیاطی وی خدا کوں ایں کائنات دی اصل نال جوڑ تے کٹھا ملا ہویا ڈسیندا ہا ۔

اساڈے مسلمان فلسفیاں نے ایں گالھ کوں بس ایں حد تک تاں مناں جو کہیں بناون والے دے بغیر اے کائنات آپنے ہتھ پیر نہیں لبھ سگدی ۔ تے ایں کائنات کوں بناون والا او ہک وجود خدا ہے جیندی کوئی مثال کینی ۔ جیندا کوئی بھائیوال کینی ۔ او کلہا تے ہک ہے ۔ کائنات بناون کنوں تے کائنات دے مکن تک او ہک رہسی ۔ اوندیاں صفتاں وچ سوہنپ وی ہے ، پیار وی ہے تے کاوڑ وی ہے ۔ جھڑ دی گاج دے لکار وچ اوندی کاوڑ ڈسیندی ہے ۔ جتھاں فجر دی بہوں ٹھڈی تے عطراں نال لدی ہوئی ہوا ناز نہوراں نال ٹردی تے باغ دی فضا وچ قدرت دے رازاں نال رل تے کھیڈدیاں ہویاں لہراں دے ہک کٹھ کوں آپناں بانہہ بیلی بنا تے اساڈے مٹی دے بت دے اندروں لنگھدے ہوئے اے اساڈے ضمیر دی گہرائیاں وچ ایں احساس کوں ہلا بھڑکا تے اے ڈس ڈیندی ہے جو او آپ خدا دی اہناں صفتاں دی نشانی ہے جنہاں وچ اوندا رحم ، کرم تے پیار ہوندا ہے ۔

اتھوں اے گالھ ثابت تھئی جو باہر وچ ڈکھیجن والیاں یکیاں چیزاں دا وجود تاں بس ایویں خیال نہ تھیا ۔ اے وجود او اصلیت ثابت تھئی جیہڑھی اللہ دے ارادے تے حکم نال بنی ہے ۔ کوڑ سوچن والے فلسفی اعتراض کریندے ہن جو " عدم " نہ ہون دی حالت کنوں ہون والا وجود بغیر علت دے کینویں پیدا تھی سگدا ہے ۔ میڈا خیال ہے جو ایہا اے ابن سینا بول پئے ہن ۔ تے اہناں دا بول ہک مشہور بول بن گیا ہا ۔ او بول اے ہے جو عدم دی علت ، علت دا عدم ہے ۔ صاف تے سوکھی گالھ ایں تھئی جو نہ ہون وی ہون دی ہک وجہ بنا تے ایں مسئلے کوں حضرت ابن العربیؒ نے اگھاں ایں ٹورا جو " قدیم " پرانا " حادث " دی علت بن وی نہیں سگدا ۔ تے اتھوں اے گالھ نکلی جو حادث دے وجود نے بس اعتبار کیتا ونج سگدا ہے ۔ جیڑھی شے اعتباری تے عارضی ہوے او اصلی نیں ہوندی ۔ اصلی وجود نے ذات میڈے خدا دی ہے جیندی وجہ نال یکی دنیاں نے ہون دا سوہنا تے دل کھسن والا چولا پاتا ۔

بئی گالھ ابن العربیؒ نے ایں سمجھائی جو اللہ دی ذات " واجب بالذات " ہے ۔ مطلب اے تھیا جو

اللہ دا وجود ایں کائنات وچ ضروری ہے ۔ اے وجود ممکن بالذات تے ممتنع بالذات اصلوں نیں بن سگدا ۔ ممکن بالذات دا مطلب سرائیکی وچ ایں ہے جو ایہو جیا وجود جیندا ہوونا یا پاتا ونجناں تھی وی سگدا ہوئے تے نہ وی تھی سگدا ہوئے ۔ ایویں ممتنع بالذات اوں کوں آدھے ہن جیندا وجود اصلوں بن وی نہ سگدا ہووے ۔ شیخ اکبر نے ہک موقعے اتے ایں فرمایا:

یا خالق الاشیاء فی نفسہ انت لما تخلقہ جامع

(اے چیزاں دے بناون والے جو کجھ توں بنایا ہے توں ہی اوندا جامع ہیں)

ایں طرح اوول ڈسیندے ہیں:

تخلق ما ینتھی کونہ فیک فانت الضیق الوسع

(توں جو کجھ بنایا ہے اوندا مکن وی تیڈے وچ ہے)

بئی گالھ وت ایں فرمائی:

جیڑھے ویلے اللہ نے فرمایا "کن" (تھی ونج) تاں ایندا سنن والا کون ہا؟ اے گالھ کیکوں آکھی گئی ہے ۔ ایندے جواب وچ ڈو گالھیں آکھیاں ونج سگدیاں ہن ۔ ہک اے جو اللہ اوں ویلے جیکوں حکم ڈیندا پیا ہا اوں ویلے خدا دے سامنے باہر موجود ہا ۔ ڈوجھی شکل اے تھئی جو اللہ نے آپنیاں صفتاں کوں اے حکم ڈتا ۔ ہن اے سمجھو جو خدا دا مخاطب اوں ویلے باہر وچ موجود ہا ۔ تاں ول من گھننا پوسی جو مخاطب وی خدا وانگوں قدیم ہے ۔ تے ایں دنیاں دے بنن کولوں پہلے او وی موجود ہا ۔ پر اے گالھ اصلوں وی نیں منن دی ۔ اے من گھنن نال کفر ضروری تھی ویندا ہے ۔ ایں واسطے ہن اے حقیقت ایں کھلی جو ذات باری نے آپنیاں صفتاں کوں "کن" اکھا ہا تے ایں آکھن بعد اللہ صفتاں کائنات دی شکل وچ سامنے آ گیاں ۔ ہن تاں اہناں حقیقتاں کوں ڈیکھدے ہوئے اے منناپوندا ہے جو ایہا دنیاں ہک ذات تے آپنے اصل نال گنڈھی ہوئی ہے ۔ ایں گالھ دی دلیلاں حضرت شیخ اکبر نے ایں ڈتیاں ہن جو:

۱ ۔ اللہ دیاں صفتاں اوندی ذات کنوں وکھری کینی ۔

۲ ۔ اے دنیاں اللہ دیاں صفتاں کنوں بنی ہے ۔

۳ ۔ ایں واسطے اے کائنات وی اللہ کنوں پرے کینی ۔

حضرت شیخ عربیؒ دی ولیلاں کوں سوکھی بول چال وچ ڈساں تاں ایں تھیاں جو کائنات دا وجود وی حق دا وجود تے اوندا عین ہے ۔ "عین" سرائیکی وچ اوں کوں آدھے ہن جیہڑا اصلوں اونویں دا اونویں ہوے ۔ شیخ عربیؒ دے بول اے ہن:

وجد المخلوقات عین وجود الخالق

شیخ اکبر دے خیال ایہے ہن جیندی وجہ نال انہاں کوں امام الموحدون اکھا گیا ہے ۔ پر ایہا وی او گالھ جیندے آکھن اتے شیخ اکبر کوں کافر اکھا ۔

حضرت خواجہ فریدؒ شیخ اکبر کوں سچا جاندے ہن ۔ او آپ وی ولی تے ہک صوفی ہن ۔ اونہاں دے کلام وچ انہاں دے دل دیاں حالتاں چنگی طرح رچیاں ہویاں ہن ۔ آپ ایں فریندے ہن:

سمجھ ، سنجانی غیر نہ جانی
سبھ صورت ہے عین ظہور
رکھ تصدیق نہ تھی آوارہ   کعبہ قبلہ ، دیر دوارہ
مسجد مندر ہکڑو نور
فقہ ، اصول ، کلام ، معانی   منطق نحو تے صرف مبانی
ٹھپ رکھ ہے توحید غیور
ملاں پٹھڑے معنیٰ کردے   آیت درس حدیث خبر دے
صرف صدا تے تھئے مغرور
ملاں ویری سخت ڈسیندے   بے شک ہن استاد دلیندے
ابن العربیؒ تے منصورؒ
(صفحہ ۱۷۶)

علامہ اقبالؒ وی خدا دے ہک وجود کوں منیندے ہن ۔ زندگی دے اَدھ وچ تھوڑے جئے وقت واسطے انہاں انہاں صوفیاں کوں گھٹ ودھ الایا تے وحدت الوجود دے خیال کوں غلط تے کافرانہ آکھیا ۔ شیخ اکبر دے نظریے کو زندیقیاں دا نظریہ اکھا ۔ پر اے گالھ زیادہ دیر نہ اگوں ودھ سگی ۔ ایں واسطے جو

شاعر بہوں کولی تے ہک ایہو جے شیشے وانگوں طبیعت رکھیندا ہے جیہڑا شیشہ سامنے تے کائنات وچ اڈے اڈے تے عقل کنوں پرے کھنڈے پنڈے قدرت دے رازاں کوں آپنے وچ جھک گھندا ہے ۔ اے چنگے شاعر دی فطرت ہے ۔ اقبالؒ کوں خالق نے ایہو جئی فطرت دا زیور پوایا ہویا ہے ۔ جڈن او مغربی ملکاں وچ گئے ہوئے ہن تاں او ہک وجود کوں منیندے تے ایں خیال اتے پکے ہن ۔ پر کجھ عرصہ پچھے اہناں آپنے خیال کوں بہوں تھوڑے وقت واسطے آپنی اصلی فطرت کنوں مجبور تھی تے اے گالھ ۔ ۔ ۔ دلیلاں نال آکھ ڈتی ۔ میں اہناں دیاں آپنیاں گالھیں اہناں دے بولاں وچ پیش کریندا ہاں:

"کانٹ نے تو اس مسئلے میں کہ مابعدالطبیعات کا وجود کیا ممکن ہے جو فیصلہ صادر کیا ہے وہ اس نظریے کے ماتحت ہے کہ ایک تو شے ہے "بذاتہ"، ایک شے ہے "بظاہر" ۔ لیکن فرض کیجئے معاملہ یوں نہ ہو جیسا کانٹ کا خیال تھا ۔ بلکہ اس کے برعکس ۔ چنانچہ اسلامی اندلس کے مشہور فلسفی محی الدین ابن العربیؒ کا یہ قول کیا خوب ہے کہ وجود مدرک تو خدا کی ذات ہے ۔ کائنات معنی ۔ ایسے ہی ایک دوسرے مسلمان صوفی، مفکر اور شاعر عراقی نے کہا ہے کہ زمان و مکان کے متعدد نظامات ہیں ۔ حتیٰ کہ ایک وہ زمان و مکان بھی ہے جو صرف ذات الٰہیہ سے مخصوص ہے ۔ لہٰذا عین ممکن ہے کہ جسے ہم کائنات یا عالم خارجی ٹھہراتے ہیں وہ عقل ہی کی ایک تاویل ہو ۔"

اقبالؒ دے اہناں گالھیں وچوں ایں گالھ کوں تساں بہوں ڈونگھی نظر نال ڈیکھو جو او شیخ اکبر کوں اپنے عقیدت دے پھل کیویں پیار بھرے ہتھاں نال ڈیندے ہوئے منیندا ہے جو "مدرک" اصل وجود تاں خدا ہا تے ایں اصل وجود دے معنی اے کائنات ہے ۔ ہن اوندے شعر دی سن گھنو ۔۔

نگاہ عاشق کی دیکھ لیتی ہے پردۂ میم کو اٹھا کر
وہ بزم یثرب میں جا کے بیٹھیں گو لاکھ منہ کو چھپا چھپا کر

.....*.....

کثرت میں ہو گیا ہے وحدت کا راز مخفی
جگنو میں جو چمک ہے وہ پھول میں مہک ہے

.....*.....

حقیقت ایک ہے ہر شے کی نوری ہو کہ خاکی ہو
لہو خورشید کا ٹپکے اگر ذرے کا دل چیریں

.....*.....

حسن ازل ہے پیدا تاروں کی دلبری میں
جس طرح عکس گل ہو شبنم کی آرسی میں

.....*.....

کرا جوئی چرا در پیچ و تابی
کہ او پیداست تو زیر نقابی
تلاش او کنی جز خود نہ بینی
تلاش خود کنی جز او نیابی

.....*.....

من و تو سے ہے انجمن آفریں
مگر عین محفل میں خلوت نشیں

ایں مسئلے اتے علامہ اقبالؒ دے نال بلیندا ہویا بابا فریدؒ کوں ول وی سنو! تے ݙیکھو! جو ہک وجود دا خیال اقبالؒ دے مزاج تے طبیعت وچ سوہݨے سوہݨے رنگ، کیہو جیاں دل موہنیاں تے طبیعت کو پھلاں وانگوں مسکیندیاں ہویاں حالتاں پیدا کر ݙیندا ہے۔۔

اپنی حقیقت گول توں
بے کوں نہ اصلوں پھول توں
رکھ یاد اساڈا بول توں
آنیں نہ شک ہئی محض یک
جو کجھ ہے ظاہر برملا
جاناں میں کیویں ماسوا

مرشد محقق وچ وجا
ہمہ اوست وڈا تیڈا سبق
ایہو فکر ہے ایہا گالھ ہے
ایہو وجد ہے ایہو حال ہے
ایہو ذوق دم دم نال ہے
ایہو سچ ہے بیا سب ہے ناحق

خواجہ فریدؒ صوفیہ وجودیہ نال اچھی طرح اتفاق کریندے ہن - اہناں کوں دی سچی ذات تے ہکو وجود ایں ساری کائنات وچ اصلی تے پکی سچائی نظر آندا ہا - او بس ایویں نہ ایمان رکھیندے ہن، او ایں حسن ازلی دی ہمیشہ بلدی ہوئی لاٹ اتے پروانے والی کار اولے گھولے تے قربان تھیندے ہن - ایں عشق دی بلدی بھانے اہناں دے باطن وچ ساریاں جبلتاں کوں ہک برابر کرتے اوں ازلی سچائی نال ایں جوڑا جو اہناں دا انسانی مزاج پنگھر تے انسانی معاشرے وچ او خیر تے چنگایاں دا نور بنا تے انسانیت دے آسمان اتے ایویں چمکا جیویں پورا چندر رات دے اندھاراں وچ چمک تے ساری دنیا دے انساناں اتے آپنے چانن وساڈیندا ہے - خواجہ فرید تاں حسن ازل دے دیوانے، شراب الست دے مستانے ہن پر ایں خدا دے ہک وجود دے مسئلے اتے بھانویں جو بے عالماں بہوں احتیاط نال گالھ کیتی - پر اہناں دی گالھ وچوں وی اہناں دی ضمیر دا اے الا سیندا ہویا معلوم تھیندا ہا جو اوندا وجود ہک ہے - بھانویں جو شیخ احمد سرہندی دے بول اے ڈسیندے ہن جو اللہ دیاں صفتاں اوندی ذات کنوں وکھریاں ہن - پر علم رکھن والے وڈے لوگ اے کینویں من سگدے ہن؟ - اسم (ناں) آپنے مسمیٰ (جیندا او ناں ہے) عرض، جوہر، علت، معلول تے صفت ذات کنوں وکھری تھی سگدی وی نیں - ایں واسطے شیخ اکبر دا اکھا سچا نظر آندا ہے -

شیخ اکبر ابن العربیؒ دی اے گالھ بہوں کھلی ہوئی ہے تے دوجھے پاسے حضرت شیخ احمد دی اے گالھ جو صفت ذات کنوں وکھری ہوندی ہے، بس ہک ایں بہوں اوکھے تے نازک مسئلے اتے احتیاط دا ہک چنگا نمونہ ہے - پر آپنے دل وچ او رب دی اصلی حقیقت تے اوندے ہک وجود کنوں انکار نیں کر سگدے - ایہا وجہ ہے جو سائیں فریدؒ نے آپنی دل دے وچوں ہک سوز تے جذبے نال اے گالھ فرمائی

ہے جو۔۔

ٹھپ فقہ، اصول، عقائد توں رکھ ملت ابن العربیؒ دی

حضرت خواجہ فرید سائیں وی بہوں وڈے عالم ہن تے کوئی گالھ ایویں کھیندی منن والے کیناں ہن۔ اہناں چنگی طرح سوچ تے اے مناں تے آکھا ہا۔ ہن تساں دیکھو جو:

اٹھارویں صدی وچ وڈے فلسفی فشٹے نے یورپ دی تاریخ وچ مادہ (سامنے نظرن والی شیاں) دی کھول پھول کرتے اوندی اصل کوں جانن تے عقل دی وٹی اتے پرکھن دا کم شروع کیتا تے اوندا اے کم جھتے آتے مکا او اے ہے جو "انا" جیکوں اساں "میں" یا کہیں چیز کوں "اے" آدھے ہیے۔ ایکوں انگریزی زبان وچ Ego آدھے ہن۔ اے "انا" ہک کلہی انا ہے۔ مطلب اے ہویا جو فشٹے دی اے انا ہک ہلن چلن والی طاقت دا مونڈھ ہے تے کہیں ہک شے دی انا وچ وی ایں ہک مونڈھی طاقت دا وجود ملدا ہے۔ تے ایہو وجود ہلدی پھرکدی تے بہوں زور والی طاقت ہے۔ ابن عربیؒ ایہو کجھ آدھے ہن جو وجود ہک ہے تے باقی وجود اعتباری تے عارضی ہن۔ اعتباری وجود ناقص تے اصلی وجود ہمیشہ باقی رہن والا تے بہوں اچا ہوندا ہے۔ فشٹے آدھا ہا جو صرف ایں کائنات وچ کلہی طاقت Ego کوں وی ہک اصلی طاقت دا منڈھ منا ونج سگدا ہے۔ ایں طاقت وچوں بیاں ساریاں چیزاں تے شیاں وی شکلاں وچ آیاں۔ اصل مونڈھی طاقت Ego دی مرضی وی او شے ہے، باقی شیاں کوں کہیں کم اتے آون تے کہیں حرکت دے قابل بنا سگدی ہے۔ شیخ اکبر نے اہناں عقل دے پوجن والاں کوں سمجھایا تے ڈسا جو جیکوں تساں بس ایویں طاقت آدھے ہویے او اساڈے خدا دی صفتاں، منشا تے ارادے تے اوندی مرضی وچ موجود ہے او قہار وی ہے، جبار وی ہے۔ او رحیم وی ہے، او رب وی ہے۔ او رزاق وی ہے۔ او چاہے دریا ٹر پون۔ او چاہے تاں دریا سک ونجن۔ او چاہے تاں پھل مسکن۔ او چاہے تاں کلیاں خوشبو ڈیون۔ او چاہے تاں غنچے چٹکن۔ او چاہے تاں سجھ ابھرے۔ او چاہے تاں سجھ لہ ونجے۔ او چاہے تاں سجھ ول آوے۔ او چاہے تاں چندر ٹکڑے تھیوے۔ او چاہے تاں پتھر بول پون۔ او چاہے تاں انگارے پھل بن ونجن۔ او چاہے تاں سکی لکیڑ جیندا جاگدا نانگ بن ونجے۔ او چاہے تاں کھیون کھے تے طور جہے پہاڑ سوا تھی ونجن۔ او چاہے تاں یوسف بازاراں وکے۔ او چاہے تاں یوسف تخت سہاوے۔ او چاہے تاں فرش تے عرش دے ادھ وچ والے سارے پندھ مذکیاں گھن گھن تے مرونجن۔ جے او چاہے تاں فرش

دے وسدے عرش تے بجن تے اوندے ایویں کول ہون جیویں ڈو کماناں ملدیاں ہن ۔ او چاہے تاں شمر دی تلوار حسین علیہ السلام دا خون پیوے ۔ او چاہے تاں اہناں شہیداں دے سر نیزاں تے قرآن پڑھ سناون ۔

شیخ اکبر نے خدا دے ایں ہک وجود تے یقین پکا کرتے ایں یقین دا آپنے اتے رنگ چڑھایا ہا ۔ فشٹے وی آپنیں این گول پھول کنوں پچھے خدا کوں تاں منن لگا ہا پر ہک بے منطقی رنگ وچ شیخ تے فشٹے دا اے فلسفہ خودی بھانویں ہک ہے ۔ پر فرق وی کھلا ہویا ہے ۔ او فرق اے ہے جو خدا دا وجود "انا" فشٹے دی Ego وانگوں اصلوں کینی ۔ نہ وی ایں گالھ ایں ہے جو قدرت دا او منڈھ اخلاقیات وچ بس حرکت دے رنگ پیدا کریندا ہے ۔ شیخ اکبر دی گالھ اتے جو خدا دیاں وصفاں اخلاقیات وچ موجود ہن میں پچھاں وی اے ڈسایا ہا جو اقبال وی اللہ دی ذات "مدرک" تے کائنات کوں اوندے معنیٰ آکھا ہا ۔ اتھاں وی اقبال ابن العربی دے خیالاں کوں تے فشٹے دے فسلفہ خودی کوں ہک برابر سمجھ تے ایں حقیقت کوں اہناں شعراں وچ پیش کیتا ۔۔

خودی کیا ہے رازِ درونِ حیات
خودی کیا ہے بیداریٔ کائنات
خودی جلوہ بدمست و خلوت پسند
سمندر ہے اک بوند پانی میں بند
ازل اس کے پیچھے ابد سامنے
حد اس کے ہے پیچھے نہ حد سامنے
کرن چاند میں ہے شرر سنگ میں
یہ بے رنگ ہے ڈوب کر رنگ میں
ازل سے ہے یہ کشمکش میں اسیر
ہوئی خاکِ آدم میں صورت پذیر

شیخ اکبر دا اے ہک کھلا ہویا خیال ہا جو اے کائنات وجود دا چولا پاون کنوں پہلے ذاتِ حق دے ذہن وچ معلومات اعیانِ ثابتہ دی شکل وچ راہندیاں ہن ۔ اے کائنات دیاں یکیاں شیاں اللہ دے

ذہن کنوں ایں جہان وچ آیاں تے ول اللہ دی مرضی نال ول ویسن ۔ اہناں گالھیں دے سوجھ
دلیلاں دا رنگ ایں نظر آندا ہے:

۱۔ ساری مخلوق اللہ دے جانن وچ اعیان ثابتہ دے روپ گدے ہوئے ہے پئی ۔

۲۔ ایں واسطے جو وجود تے علم ہک جڑھ اتے ہن ۔

۳۔ ایں واسطے اہناں کوں پیدا کرن دا مقصد بالقوہ (ہک طاقت کوں بالفعل ہوونا)
کم تے لاون ہا ۔

نہ صرف کلہے اقبال نے ذردے ذردے تے انکار کریندے کریندے آخیر وچ آپنی علمی تحقیق
پورا کریندے ویلے اوں نے اہناں حقیقتاں کوں من گدا ہا ۔ مولاا روم وی اللہ دے ایں وجود کوں
وجود آدھے ہن تے ایں کائنات کوں ہک ہیں ذات دیاں بیاں بیاں تے وکھریاں وکھریاں شکلاں آ
ہن تے اہناں شکلاں دی گینت کوں او اعتباری فریندے ہن ۔ مولانا روم کوں اقبال نے آپنا استاد
تے اہناں دے شعراں وچ گالھ مہاڑ کیتی تے سینائی کوں بہشت وچ اہناں نال سوال جواب کریندا
دکھایا ہے ۔ سینائی اقبال دے خیال دے مطابق رومی کوں اے ڈسیندا ہے جو مشرق اساڈی ہتذیب
اساڈے معاشرے وچ اجاں تک اوہے پرانیاں روائیتاں ہن ۔ اوہو پیالہ ہے تے اوندے اوہا آش
مطلب اے ہویا جو وچار کرن دے اوہے رنگ اجاں باقی ہن ۔ پر ہن قلندر ہک مرد تے مست جوا
نے انسانی خودی دے راز کوں "اناالحق" آکھ تے کھولا ۔ تے اے آپنی روایت ترٹ تے اوندی ہک ا
نویں روایت بنی ۔ اقبال دی آپنی زبان اے ہے جو --

فردوس میں رومی سے یہ کہتا تھا سنائی
مشرق میں ابھی تک ہے وہی کاسہ وہی آش
حلاج کی لیکن یہ روایت ہے کہ آخر
اک مردِ قلندر نے کیا رازِ خودی فاش

اقبال دا راز خودی وی ایہو ہا جو انسان وچ اللہ دیاں ڈتیاں ہویاں صفتاں موجود ہن تے انسان
آپنی اصل کوں سمجھے جو اوندا وجود اعتباری ہے تاں ہوے پیا پر اوندی اصل وچ اوں ہک وجود دی
صفتاں دا نور ہے --

برون از شاخ بینی خار و گل را
درون او نہ گل پیدا نہ خار است

.....*.....

برگِ درختان سبز در نظر ہوشیار
ہر ورقے دفتریست معرفتِ کردگار

اتھاں سائیں فرید دا رنگ وی ڈیکھو۔۔

کتھ بطن بطون ظہور ڈٹھم
کتھ زاہد تے مخمور ڈٹھم
کتھ ملاں تے منصور ڈٹھم
کتھ چوب رسن تے دار ڈٹھم
ارواح ، نفوس ، عقول ڈٹھم
انسان ظلوم جہول ڈٹھم
معقول ڈٹھم ، منقول ڈٹھم
اقرار ڈٹھم ، انکار ڈٹھم
کتھ منطق ، نحو تے صرف ڈٹھم
کتھ اسم فعل تے حرف ڈٹھم
ہک معنیٰ ہر ہر طرف ڈٹھم
چو گوٹھ ڈٹھم ، چودھار ڈٹھم

شبلی نے وی منصور کوں وٹے کھاندا ڈیکھ تے وٹا نیں تے پھل مارا ہا ۔ پھل کیوں ؟ ایں واسطے جو اوندے دل وچ اے گالھ ہے ہئی جو منصور آپ کوں خدا نیں آدھا پیا ۔ او خدا دے ہک وجود کوں مینندا ہے ۔ بس ۔ ایویں مینندا وی نیں ، او تاں ایں ہک تے سوہنے وجود دا عاشق ہے ۔ ایں عشق دی بلدی بھانے اوندے جسم کوں ساڑ مکایا ۔ او ہک وجود تے پروانے وانگوں اپنی نکی جئی جان کوں کھول سٹیندا پیا ہا ۔ اوں ہک وجود کوں مینندے تاں سارے عالم ہن پر آدھے ہن جو ایں گالھ کوں ایں کھل تے اوں

کوں اکھاندا ہا - پر ایں اکھیاں جو حق دے بلدے ہوئے ڈیوے تے سڑن والے پروانے کیویں آپنے
وچ عشق دی بلدی بھاکوں وسما سگدے ہن -

سائیں فرید آدھے ہن --

آ نیت فرید نماز شہودی　　ہر شے وچ ہے رمز وجودی

سٹ ملوانے جو مذکور

گمراہی سب زہد عبادت　　شاہد مستی عین ہدایت

جیں جا کیتا عشق ظہور

نور حقیقی کھونگھٹ کھولے　　اٹھ گئے اولے بھج پئے بھولے

ہر جا ایمن ہر جا طور

اے ہک وجود دا مسئلہ اساڈے دین اسلام دی جان ہے - ایں مسئلے اتے اساں چپ رہندے
تاں عقل نال کھیڈن والے لوک جیویں فلاطینوس - جیندا اے خیال ہا جو ایں کائنات وچ ہک طاقت
ہے جیں کنوں آپنی آپنی واری تے عقل تے شعور نکلدے تے پیدا تھیندے - ہن ایویں جیویں سجھ کنوں
شعاواں نکلدیاں ہن - اے طاقت تے اے کائنات ہک بنیاد تے کٹھیاں ہن - انسان دی روح مادی
جسماں وچ ایویں جیویں پنجرے وچ کوئی پکھی ڈیچ ونجے - عبادت تے ریاضت نال ایہا روح ایں قابل
تھی ویندی ہے جو اے ایں مادے دی ڈھک بدھ کنوں چھٹ تے اوں اصل طاقت وچ گھل مل ویندی
ہے - اردو زبان وچ ایں مسئلے کوں "نو اشراقیت" آدھے ہن - ایہو جئے خیال دا تعلق آریائی ذہن نال
دی ہا - سامی قوماں دے وچوں صائبین، فینقی، یہودی تے عرب ہک عقل کنوں پرے اچے تے ہک
اصلوں وکھرے خدا دے منن والے ہن - ایویں راہ توہٹے ہوئے بئے فلسفی ڈارون تے الگزنڈر وی ایہو
کجھ آدھے ہن جو اے کائنات ہک طاقت کنوں آپے بن گئی ہئی تے ول ہولے ہولے ودھدی گئی تے ایویں
ترقی کریندے کریندے اواج تک پہنچی ہے - ایویں وقت دے نال نال ونجیندی تے ول ہوں طاقت
نال بندی رہسی -

اے او خیال ہن جنہاں وچ انسان دی عقل تے ذہن گنجڑیندے رہے - ایں کائنات ایویں ہک
طاقت دی پیداوار آکھ تے اے سمجھ گدا جو ایں مادے دی فطرت طبیعت تے مزاج دے کم ہن جو او

اے کائنات بغیر بناون والے دے بن دی تے ونجیندی راہندی ہے ۔ معاشرے وچ ہک مستقل برائی دی راہ بنا ڈتی ۔ انسان کوں بس آپنے وچ آپنی ذات کنوں فائدہ پچاون تے اپنی طاقت کوں آپنے کنوں کمزور انساناں تے ایویں زور دھنگانے تھپ ڈیون کوں اپنی زندگی دا ہک مقصد بنا گدا ۔ اے ڈر انسان دی سمجھ تے اوندے دل وچوں اصلوں نکل گیا جو ایں مک والی زندگی دے مکن تے اوں کوں کہیں بئی اصلی تے سارا کنوں وڈی تے بھوں زور والی طاقت دے اگوں پیش تھیوناں اے ۔ تے ایں دنیا وچ کیتے ہوئے کماں دا جواب وی ڈیونا پوسی ۔ ایں واسطے اج ساری دنیا وچ چودھار کمزور قوماں آپنی اصلی آزادی کنوں ہتھ دھو بیٹھیاں ہن ۔ اہناں تے بھا وسدی ہے ۔ انسان کھمدی کھیون کنوں مکدا تے ڈردا انسان اج آپ ایں کھیون وانگوں کھمدا تے جھڑ وانگوں گجدا ہویا کمزور تے شودے انساناں تے ظلم دا گڑھا وسیندے ہوئے اصلوں وی نئیں اکھکدا ۔

جے ایہو انسان اے جان گھندا جو ساہ دا کوئی وساہ نیں، اے جیون بھوں تھوڑ وقت واسطے ہے تے ول اوں خدا دے سامنے ونج تے جواب وی ڈیونا پوسی جیندی صفت اختیار تے ارادے نے خود اوں انسان کوں اختیار تے ارادے دا مالک بنایا ہے ۔ اوندی بناون دی او صفت موجود ہے جیندے کنوں اے کائنات دیاں وکھو وکھ صورتاں تے شکلاں بنیاں تے ایں کائنات وچ چوگوٹھ نظر دیاں ہن ۔ زمین تاں زمین اسماناں تے چمکدے ہوئے سوہنے سوہنے تارے ۔ اے سامنے ابھردا ہویا بجھ ۔ او سامنے اسمان دی نیلی چادر اتے تکدا ہویا چندر اوں اللہ دی ہک ذات دی ڈاڈھی سوہنی صفت دا ہک کرشمہ ہے جیندے وچوں نور نکل تے اساڈی اکھیں، اساڈے دماغ تلے اساڈے دل وچ سوجھلا پیدا کریندا پیا ہے ۔ اے وڈے وڈے کرے فضاواں تے خلاواں وچ آپنی آپنی راہ تے بھجدے ویندے ہن ۔ اے وی اوندی کاریگری دا بھوں حیران کرن والا عکس ہے ۔ اے عکس وی اوندی صفات دا ڈاڈھا چنگا نمونہ ہے ایں کائنات وچ بئی ہر شے کنوں زیادہ چنگا نمونہ آپ انسان ہے جیندے واسطے اے ساری کائنات اوندی وصفِ تخلیق کنوں بن تے سامنے آئی ۔ او چاہے تاں اے ساری کائنات اکھ پھرکدی وچ آڈ ونجے ایں اڈ ونجے جو کتھائیں ایندا وجود نظر وی نہ آوے ۔ اے اوندی مٹا ڈیون والی وصف تے قدرت دا ہک بھوں عجیب نمونہ ہے ۔ اتھاؤں تاں اے ثبوت ملدا ہے جو اہناں ساریاں شکلاں دا وجود اعتباری تے عارضی ہے ۔ اے سارے وجود تے شکلاں اوندی مرضی نال باقی ہن ۔ تے ول اوندی مرضی نال فنا

تھی سگدیاں ہن ۔ جتھوں اے گالھ کھلی جو اصل شے اوں ہک خدا دی قوتِ تخلیق تے قوتِ تخریب ہے جیویں "کن" آکھ تے اللہ نے ایں کائنات کوں بناڈتا ہا ۔ ایویں ایکوں ختم کرتے ہر وقت اپنی ہک ذات تے قادر مطلق ہوون دا ثبوت ڈے سگدا ہے ۔ اے قادر مطلق کاہا ہے ۔ ایں واسطے جو جیڑھے ویلے اوں مطلق ذات نے ایں کائنات کوں بنایا تاں ڈوجھا کوئی شریک کیناں ہا ۔ جیڑھے ویلے مکیسی تاں ول وی کوئی شریک نہ ہوسی ۔ تاں بناون والا وی اوہو، مکاون والا وی اوہو ۔ اے اتنی صاف گالھ تھئی جو اے ساریاں چیزاں اوندی قوت کنوں بن تے اوندی قوت نال ختم وی تھی گیاں تے او ہک ذات جیویں ہئی اویں ہے تے اویں رہسی ۔

اے ہک ذات دا نور جیڑھا "روزِ ازل" کنوں چمک تے ایں کائنات دے روپ وچ پھلاں دی آب، تریڑ دی چمک، بجھ دی روشنی، چندر دی چاننی، ہوا دی ٹھڈ، ہرن دی اکھ وچ مستی، کوئل دی کوک کبک دی سوہنی ٹور تے کونج دی کرلاہٹ، چکوری دا عشق، پروانے دے دل وچ عشق دے بکھدے انگارے بن گیا ہا ۔ ایہو نور باقی رہسی تے حق مطلق رب دے ارادے نال بئی ہر شے دا وجود وہم خیال تے فانی سوچ وانگوں عدم دی حالت بن تے رہ ویسی ۔ ہیں واسطے خواجہ فرید تے بئے کئی عالم تے صوفی بزرگاں نے ہیں باقی رہن والے حسن تے کڈاہیں نہ مکن تے ہمیشہ رہن والے نور دے عشق کوں اپنے دل وچ رچا گدا ہا ۔ ایہا وجہ ہئی جو دل اہناں کوں ہر شے اللہ دا نور نظر آندی ہے ۔ ایندا مطلب اے کیناں ہوندا ہا جو بئی ہر شے خدا ہے ۔ ایہو عشق جیڑھا خدا دے ہک وجود دا عشق ہے ۔ خدا دے ہک نور دا عشق ہے ۔ جیڑھا ہمیشہ باقی رہسی ۔ چندر تاں مٹ ویسی ایندے مٹن تے چکوری دا عشق وی مٹ ویسی ۔ شیریں اوں اصل حسن دا پرتو تاں تھی سگدی اے پر اوندا آپنا وجود ساہ تروڑ ڈیون والا ہے اے ہیں واسطے فرہاد نے آپنے تیشے نال اپنا سر بھن گدا تے اپنی روح وچ او سرمدی لہراں نہ پیدا کر سگا جیڑھیاں لہراں اصلی عشق تے درست جیون دا پکا تے اصلی سرمایہ ہن ۔ غالب نے ہیں واسطے تاں چیک پیا ہا ۔ ۔

تیشے بغیر مر نہ سکا کوہکن اسد
سرگشتہ خمارِ رسوم و قیود تھا

خواجہ فرید نے ہیں ہک ذات دے عشق کوں نہ بس آپنی زندگی واسطے کافی خیال کیتا ہے ۔ اہناں نے ایں عشق دے جلوے کوں ہر انسان واسطے بھوں ضروری ڈسا ہا ۔ ایں واسطے جو ایہو سوجھلا تے ایہا

عشق دی بھڑکری بھا پتھر کوں پارس بنا ڈیندی اے ۔ ایہا وی او بھاہئ جیں بھانے بلیزید بسطامی دی اکھیاں وچ حقیقت دے نور دے او شعلے پیدا کیتے ہن جیندا اثراوں ویلے برملا ظاہر تھیا۔جیڑھے ویلے ہک آدمی نے اعتراض کریندے ہوئے اے پچھا جو بلیزید توں خدا کوں کیویں ڈٹھا ہے ؟ تے بلیزید نے آکھا اورھاں میڈیاں اکھیں وچ ڈٹھا ۔ ہوں ویلے تے اتھائیں کبوتر وانگ پھتکا تے اوندی روح واصل حق تھی گئی اے ہیں واسطے اقبال نے آکھا ہا جو ۔۔

خرد کے پاس خبر کے سوا کچھ اور نہیں
ترا علاج نظر کے سوا کچھ اور نہیں

سائیں فرید جیڑھے ویلے ہیک وجود دے عشق دی بھا وچ بلدے ہویاں آپنیاں اکھیاں کوں دنیا کنوں اٹھایا تے اوں ویلے آکھن لگ گئے جو ۔۔

ڈیکھو حسن حقیقی ظاہر ہے
کیا اندر ہے کیا باہر ہے
کتھے ناصی ہے کتھے ماہر ہے
سوہنا اپنے وصل وصال کنوں

اے ہیں ہک وجود دا عشق انسان دے اندر یکسیاں جبلتاں کوں جیندے وچ ہوس ہے ، جیندے وچ حرص ہے ، جیندے وچ مکن والیاں چیزاں دی محبت ہے ۔ جیندے وچ آپنے آپ کو یا انسان دے کہیں جتھے تے کٹھ کوں کہیں بئے علاقے دے رہن والے انساناں دے اتے آپنے اقتدار کو زور نال تھپ ڈیون دی خواہش ہے ۔ ایں ہک وجود تے ہک ذات دے یقین تے عشق وچ ایویں کھول ڈیندی ہے جیویں کھیر دے وچ کھنڈ ، پھل دے وچ خوشبو ، کلی دے وچ مہک ، درد دے وچ سوز ، لے دے وچ نغمہ ، پارے دے وچ پھتکن دے رنگ گھلے ملے تے ہک جان تے ہک وجود بنے ہوندے ہن ۔ تے دل ایہا او جو جاہے جتھے جگر لہو بن ویندا ہے ۔ دل دی اکھیں وچ ہک نور پیدا تھی ویندا ہے ۔ اے او نور ہوندا ہے جیڑھا نور سامنے آون والی نرگس کوں کڈا نہہ وی نیں ملدا بھانویں جو ہزار سال روے ۔ ایہو او نور ہے جیندے سوجھلے وچ مکان فانی نظر آندے ہن ۔ تے ایہو او وقت ہے جڈن انسان دے اگوں اے راز کھلدا ہے جو اے گل و لالہ دے وچ رنگاں دی بہار اصل وچ انسان دے جگر دا لہو ہے ۔ اوندی نسبت

اوں ہک وجود نال ہے تے او اوں ہک وجود دا عاشق ہے ۔ تے ایہو حقیقی تے ہمیشہ رہن والے وجود دی خاطر ایڈیاں ساریاں خواہشاں دا خون کرتے آپ اوں خدائے لم یزل دا ہتھ تے زبان معلوم تھیندا ہے اے ہن عشق دے سوز وچ سائیں فرید فریندے ہن ۔۔

بدنامی میڈا نام ہویا
غم کھاون شرب مدام ہویا
رت پیون کام دوام ہویا
چھٹ پیوسے ظلم دی جال کنوں

کہیں اردو شاعر دا کتنا چنگا شعر ہے ۔۔

خونِ دل پینے کو اور لختِ جگر کھانے کو
یہ غذا ملتی ہے جاناں ترے دیوانے کو

خواجہ فرید ہک وجود دے عشق وچ مست جو تھے ہوئے ہن تے ول فریندے ہن ۔۔

ہر صورت من نوں موہندی ہے
ہر صورت دل نوں کوہندی ہے
سب نسبت یار نوں سہندی ہے
ہر حال کنوں ، ہر قال کنوں

حقیقت دل وچ کڈاہیں وی نیں لکدی ۔ او منہ تے آتے رہندی ہے ۔ ہک بیا شاعر آدھا ہے ۔۔

وہ عدو کہیں ، وہ حبیب ہے
وہ صنم کہیں ، وہ رقیب ہے
یہی راز اس کا عجیب ہے
جسے مل گیا وہ خدا ہوا

سائیں فرید دا ول فرمان سنو ۔۔

سب صورت وچ ڈسدا ڈھولا ماہی
دل اساڈی کھسدا ڈھولا ماہی

رنگ برنگی آس دے دیرے
آپے رانجھا ہیر تے کھیڑے
لک چھپ بھید نہ ڈسدا ڈھولا ماہی

ایہو او مقام ہے جیڑھی جا تے عشق زندگی دا سوز بن ویندا ہے تے عقل ذرا سوچ وچ تے احتیاط وچ نظر آندی ہے ۔ اے سچا عشق تے جگر دا سوز مشیت ایزدی نال مل تے اوندے اگوں انسان کو جُھکا ڈیندا ہے تے جھکدا ہویا انسان آپنے آپ کوں سنجان تے ایں معاشرے وچ خیر سگالی دا سرچشمہ بن ویندا ہے تے ول اوندی زندگی دے ہر عمل وچ او تاثیر ابھر دی ہے جیڑھی انسان کوں شہید جستجو بنا ڈیندی ہے ۔ کڈھینوں تے برابر اگوں ودھن والی کوشش انسان دے باطن وچ طاقت دی لہراں کوں ابھریندیاں ہن تے اے لہراں آپنے مطلوب، آپنے مسجود تے آپنے مشہود نال ٹکر گھنتے معاشرے وچ ہر عام انسان واسطے خیر تے بھلائی دا عمل بن تے ہک پکا تے نہ مٹن والا کردار بن تے عام انسان معاشرے وچ فیض دا دریا بن تے وہہ ویندے ہن اے ہیں واسطے علامہ اقبال نے اکھا ہا جو ۔۔

سرشکِ چشمِ مسلم میں ہے نیساں کا اثر پیدا
خلیل اللہ کے دریا میں ہونگے پھر گہر پیدا

اے ہیں واسطے خواجہ فرید ذاتِ حق دے عشق وچ عقل کنوں اگھاں ودھ تے صاف تے سوکھے الفاظ وچ اِے فیصلہ کر ڈتا ہا جو ۔۔

سارے جگ وچ ہک میں رہ گئی ــ نہ توئی نہ اوئی

انہاں دے نال ہاں وچ ہاں ملاون واسطے خواجہ حافظ بول پوندے ہن ۔۔

میانِ عاشق و معشوق ، ہیچ حائل نیست
تو خود حجابِ خودی ، حافظ از میاں برخیز

تے آخری فیصلہ حضرت خواجہ فرید سائیں دا وی سن گھنو ۔۔

تھیا منصور فرید ہمیشہ ــ جیں اے راز لدھوائی

میں آخر وچ اکھیساں جو سائیں فرید دا فیصلہ ہک مونڈھی فیصلہ ہے ۔ جیتنک اے دنیا رہسی اوں تک ایں فیصلے کوں دل دیاں اکھیاں نال ڈیکھن والا انسان مینندا رہسی ۔ پر میں تاں اے وی آکھن

کنوں نہ ڈرساں جو ہن ایں وقت وچ جڈن انسان مادے دی قوت کوں آپنی مٹھ وچ گھٹ تے ساری دنیا
اتے ساہ پیونے نانگ واکن بیٹھا ہے تے آپنی طاقت کوں ڈیکھ تے آپنی ایں اچی گردن کو بیا اچا کرتے بئے
علاقاں دے کمزور انساناں تے آپنے اقتدار کو پکا کرتے خدا دی اصلی خدائی طاقت کوں بھل گیا ہے تے ایں
واسطے انسان مادے دی ایں ترقی تے ایں دل دے پتھر انسان دے ظلم تے اکڑ وڈائی دے بہو بھاری
بوجھ تلے پھتکدا ہویا پر چپ نظر آندا پیا ہے ۔ اے انسان اوں ویلے اہناں ڈکھاں کنوں چھٹ تے ایں
سوہنی کائنات کوں اپنے واسطے پھلاں دی سیج بنیسی جیڑھے ویلے او ہک خدا کوں آپنا سچا حاکم تے اوندے
نور کوں آپنی روح وچ رچا گھنسی ۔ تاں ول انسان کوں اے سمجھ آسی جو خواجہ فرید اے سچ آدھے ہن جو

وچ معنے دے ملکوتی

دل اندر سب اسباب

تے ول انسان کوں ابن خلدوں دا اے بول وی مٹھا لگسی جو ۔۔

هو علم ينظر فى الوجود المطلق ... الخ

تے جیڑھے ویلے انسان نے اے سمجھ گدا جو اوندے دل دے اندر یکے جہان موجود ہن تے باہر وچ ہ
صورت ناسوتی تے معناں وچ ملکوتی ہے، جبروتی تے لاہوتی مقام وی اوندے دل وچ ہے تاں ول ترقی
دی اے او جا ہوسی جیڑھی جاتے ظلم دیاں قبراں نظر آسن، خزاواں مل ولیسن تے ہر پاسے خوشیاں دے
پھل وسدے نظر آسن تے ول اے انسان آخر من تے رہسی جو ۔۔

کتھ خس خاشاک تے خار ڈٹھم

ہک نور دے سب اطوار ڈٹھم

اکھ دا عذاب

بتول رحمانی

اندھارے دی گھوگ جھولی وچوں سوجھلا کنڑاواں کنڑاواں چدھار بانبڑے ڈیندا بھنا --- تاں دید دی اِکھ جھمک تے اچاک تھئی۔

جاگدی اکھ دا اج پہلا منظر ایہو نوشتۂ دیوار ھا۔

ہر پاسے لکھیا ھا ---- " اکھ عذاب ہے " --- " اکھ عذاب ہے " ---
اکھ جھمکݨا بھل گئی --

بے ڈیہاڑے لکھیا ھا ----

" میکوں میڈیاں اکھیں کنوں بچاؤ " --
" میکوں میڈیاں اکھیں کنوں بچاؤ " --

ویبلیاں --- ویریاں اکھیں گھن تے اور سارا ڈینہہ ہک بئے توں پوچھدے رہئے --- " اے کتیں لکھے ؟ " " او کون ہے ؟ " " کیا آہدے ؟ "

اگلی سویل کندھیں ول چیکیاں ---

" ساکوں ساڈیاں اکھیں کنوں پناہ ڈیواؤ " --- " ساکوں ساڈیاں اکھیں کنوں پناہ چاہدی اے -- !!!

ھن شہر دا وڈیرا --- شہر دا میئر --- ہر کندھ کنیں بچیا --- ہر کندھ نال کن لاتوس ---
" اکھ عذاب ہے --- اکھ کنوں بچاؤ" ---- کیجھی گالھ ھے ---- ؟؟؟
میئر جیڑھا وسیب دا سیانا ھا سوچیں پے گیا -
یارو! عذاب تاں پانی دا ہوندے --- چھل دا ہوندے --- پانی دا عذاب --- پر کو ---
تاں حیاتی ہے --- پانی وجود دی ابتداء ھے --- ول --- ھا --- عذاب ہوائیں ہوندیں -! ہوا
---- ؟؟ کو --- کو --- ہوا دی ٹھڈ --- ہوا دی گرمی تاں رنگ لیندی ھے موسم کوں --- کیں
سئیں کیناں --- ہوا لازم ہے --- ہوا لازم ہے --- اچھا --- ول --- سوچیں مھتے تے سلنپے و
لگے لیندیاں ٹر دیاں گیہاں - ہا -- عذاب زمین دی گردش اچ ہے - اوں گبھ لدھی --- ول دلیل ا
--- زمین دی گردش تاں ڈینہہ تے رات دی لک چھپ وی ھے --- بھلا ول --- کیویں --- کیو
بھلا ---

زچ تھی تے پیر پکڑن --- پر اج دا مسئلہ تاں اکھ دا عذاب ھے - ول مسئلہ مجسم کھڑا ھا -
ھن نوشتۂ دیوار اجتماعی ھا - لہٰذا میئر دی اکھ جھمکن بھل گئی -
شہر دا ہک ہک بندہ پیش کیتا گیا - تحریر دا خالق کئی نہ نکلیا - نہ کوئی شرح کریندا ھا ---
ول وی مطالبہ اجتماعی ھا ---
--- ساکوں ساڈیاں اکھیں کنوں پناہ ڈیواؤ ---

اگلی فجر ول راہندیاں کندیاں بو نگھ ڈیتی
میئر اپنی علمیت ، تدبر دے باوجود --- گنگ دام ھا --- او جانڑدا ھا جو --- کندھ دی تح
--- الارم ہوندی ھے -
کندھ وارننگ ڈیندی ھے ---
اوندے اندروں الا آیا --- بچا --- بچا اپنے شہر کوں --- اپنے لوگاں کوں ---- بچا --- بچا!!!
اوہ --- پر کیویں --- کیویں --- اوں ولا سر ماریا --- سوالیہ نشان چدھارکت وانگن کرلا گ
ودے ھن -
شہر دے سیانیاں سر جوڑے - کئی ڈینہواریں دی بحث دے بعد ہک " تجزیہ " پیش تھیا --- آکھ

گیا ھا ---

آ --- ھوا انسان دی ضرورت ھے --- زندگی ہے --- جے ایندی ٹور مناسب متوازن ہوے تاں --- ناں تاں اے وجود موندھا تے مکا ڈیندی ھے --- لہذا عذاب تھی گئی ---   ول ہے پانی !! --

پانی --- زندگی دی ابتداء ھے - وجود دا نقطہ آغاز --- پانی دا ابہو سچا قطرہ ای بندے --- بقاء وی ہیں تے آسرا رکھدی ھے --- ول ؟ --- ول ؟؟؟ ابہو پانی چھل بن تے زندگیاں نگل وی تاں ویندے -

زمین --- ؟ زمین تاں زندگی کوں جھولی اچ ، بلندی ھے --- کوچھڑ چیندی ھے --- اپنے انگ انگ وچوں ست ، زندگی دے لباں تے بہہ قطرہ قطرے نریندی ھے - وصف ھے ایندا --- ساڈے وجود اچ دھرتی ہمکدی ھے --- لیکن جڈاں تئیں ایندی مداری گردش توازن اچ راہوے --- جڈاں وی چرخی اپچھ تھئی --- بھویں ہنب گئی --- زندگی سراچ کیری گھت تے رنی -

گویا --- توازن اچ بقاء ھے --- تندی اتے افراط نقصان ور --- اصل اچ نہ کوئی فنا ھے تے نہ بقاء -

ہوا -- مٹی -- پانی دا متناسب ربط بقاء ھے --- ابتداء ھے --- زندگی ھے --- زندگی آمیز ھے --- حیوان ، نباتات ، جمادات سب ہی --- " مسئلہ اکھ دے عذاب دا ھے --- "

مجمع جیڑھا ساہ جھنڑ تے سڑدا پیا ھا --- ہک دم چیکیا --- سنو --- سنو کہ بہوں سوچ وچار دے بعد اساں ایں نتیجے تے پہنچے ہیے کہ ھن مجمع وی ساہ ول جھنیریج گئے --- دلاں دی دھڑکن بے ہنگم شور اچ ڈھل گئی -

اے سب ایں شہر دے لوگ ہن جنہاں ڈو ڈے زمین --- ہوا تے پانی دی شہ رگ تے سرکدے ہن - انھاں علم اتے قوت علم دے سامنڑھیں دریاں کوں جرأت نہ ہئی جو منڑھیں کنوں باھر آوے ---- ایندے تاں دھارے اہناندے اشارے منگدے ہن --- ہوا دے اپچھ ہروار کوں راہ لاون ایں شہر دا ہر جوان --- ہر عورت جان دی ہئی ---

رہی زمین --- تاں ہزار ہتیں دے باوجود انھاں دی اکھ توں اولی نہ رہ سکدی - کتھاؤں ایندی بوٹی پھڑکے - ہک انگل نال ڈیکھ ویندی ہئی اہناندی --- انجھی حالت اچ بھلا -----

اے ان گھیا کیا باقی ھے --- ؟

کیا تھی ون والا ھے ---

لوکیں دی اکھیں اچ کاوڑ لشکی --- معمولی جھیاں حقیقتاں دا لمبا بیان وقت دا زیان ھے ۔ اصل نقطہ تاں سنو --- داناں ہکل ڈیتی ---

بئے ول آکھن شروع کیتا --- اے تمہید ہئی سئیں --- اصل نقطہ ہن بیان کریندے سے ---

دھڑکار ھنب گئے --- اکھیں تھارگیاں ---

کہ اکھ دا عذاب خواب ہن --- جے اکھیں خواب ڈیکھن دیاں ہیلکیاں تھی ونجن تاں عذاب آندیں ---

کینا --- کینا --- کیناں --- مجمع وچ چلکار پئے گیا ---

خواب تاں زندگی دی بشارت ہوندین ---!

خواب --- اکھ دا سنگھار ہوندین

خواب ---- حرکت دا اشارا ہوندین

کیناں --- خواب زندگی دا سوہنڑپ ہوندین ---

خوابیں دے بغیر زندگی دی کوکھ اجڑ ویندی ھے ۔

ہرگز کیناں سئیں --- اساں خواب کوں عمل دی پہلی پوڑی سمجھدوں --- ساکوں مختے گویڑ نہ گھتو

انجھا شور اٹھیا کہ اوں کنیں تے ہتھ چار کھے ---- خواب نہ ڈیکھن معذوری ھے --- سنڈھ تھی ویندی ھے حیاتی ---- تساں ساکوں موت دی راہ لیندے پے وے --- کیوں ---- ؟ نہ --- نہ رد کریندے ہسے اساں ہتاڈی ایں ---

سنو --- او ول الایا ---

سنو --- کہ اے محض ابتداء ھئی ---- مونڈھ ھا میڈی گالھ دا ---

بیشک خواب عمل دی ابتداء ھے --- پر ---

پر کیا --- چینجھ بیا کٹھ الایا ---

او --- اے جو کندھ نے جیڑھے نویں عذاب دا الارم ڈیتے او اوں نے مجمع تے نظر بھنویندے

ہوئے گالھ جاری رکھی ۔ وڈے غور فکر ۔۔۔ بحث تے دلائل دے بعد اساں ایں نتیجے تے پجے سے کہ ۔۔۔

اکھ دا عذاب دراصل اوندے او خواب ہن جیڑھے انفرادی ہن ۔۔۔ محض انفرادی ۔۔۔ جیڑھا ۔۔۔۔

اونہہ ۔۔۔ افراد دا خواب ہی اجتماع دے خواب بندین ۔۔۔ محض لفظاں دے جنگل اچ خالی ہتھ ہیں پیریں کوں زخمائی ودیں ۔۔۔کجھ انت نی لدھا تئیں ۔۔۔

حقارت نال ہک پاسوں اکھیا گیا ۔۔۔

میڈے پیر بے شک زخمائے گین ۔۔۔ پر ۔۔۔ ہتھ خالی کینی ۔۔۔ اوں ول آکھیا ۔۔۔

یارو ۔۔۔ فردا دا خواب جے بئے دی فنا دا خواب ہوے تاں ۔۔۔ عذاب ہوندے ۔۔۔ ساکوں اپنیاں لامحدود قوتاں کوں بکل اچ سانبھڑاں ہوسی ۔۔۔ اکھ دے خواب کنوں ۔۔۔۔ لکاون ضروری ہے ۔۔۔ ناتاں روئے زمین تے ساہ گھنیں والا کوئی نہ ہوسی ۔۔۔

کائنات دے سارے رازاں کوں بُجھ ونجن والے جے فنا تھیئے ۔۔۔ تاں ۔۔۔ محض اکھ دے اوں خواب دی وجہ کنوں تھی سن ۔۔۔جیڑھا اپنی بقاء بے دی فنا اچ ڈیکھدے ۔۔۔

آؤ! ۔۔۔ آؤ کہ اپنے اپنے خواباں دی تہذیب کر گھنوں ۔۔۔۔ آؤ اپنیاں اپنیاں ۔۔۔۔ اپناں پپلیاں پھولوں ۔۔۔۔

اونہہ ۔۔۔ پپلیاں پھولوں ۔۔۔ مجمع بڑ بڑ کریندا کھنڈڑ لگ گیا ۔۔۔ او کلھا ۔۔۔۔ دنگ ۔۔۔۔ سہمیا ہویا اپنی جاتے سک دم ھا ۔۔۔۔

کندھاں تے مس گوڑھی تھیندی گئی ۔۔۔۔ میڑ تے سیانے ۔۔۔۔پیلے پوندے گے ۔۔۔۔۔ آہ کیا اکھ دا عذاب ساڈا مقدر ہے ۔۔۔ ؟؟؟

غزل

گجدا وجدا چڑھدا آندے ٻکر وال کیا تھیسی
کچا میڈا گھر ھِ یارو ایندا حال کیا تھیسی

کِھمݨ کِھمدی ڋہدا بیٹھاں بدلاں دے کرڑکاٹݨ
لکھاں دی ھِ ڈھاری میڈی ایندا خیال کیا تھیسی

رَتیلا رَتیلا جوڑ تے چڑیاں آلھݨا آݨ بݨایا
بجلی جیکر ڈھہہ پووے تاں مرݨ ٻال کیا تھیسی

سکھڑے ہِن محبوب دے ناویں ڈکھڑے عاشق کیتے
کن پڑواتے جوگی بݨ ڳِن میڈے نال کیا تھیسی

وعدہ کرتے روز ازل توں رل تے توڑ نبھیسوں
جیندیں ظفر کوں محض نہ جاݨے باد وصال کیا تھیسی
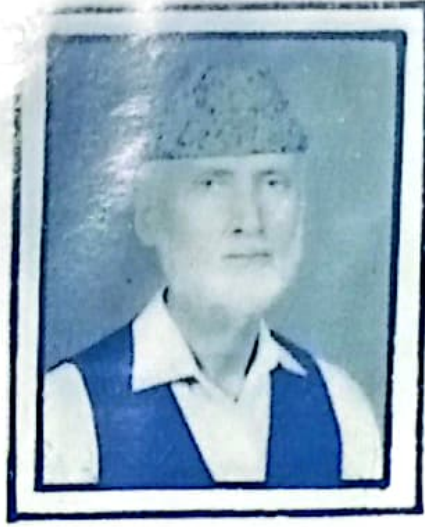
صدر مجلس سید دین محمد شاہ

۱۹۹۳ء - ۱۹۹۵ء
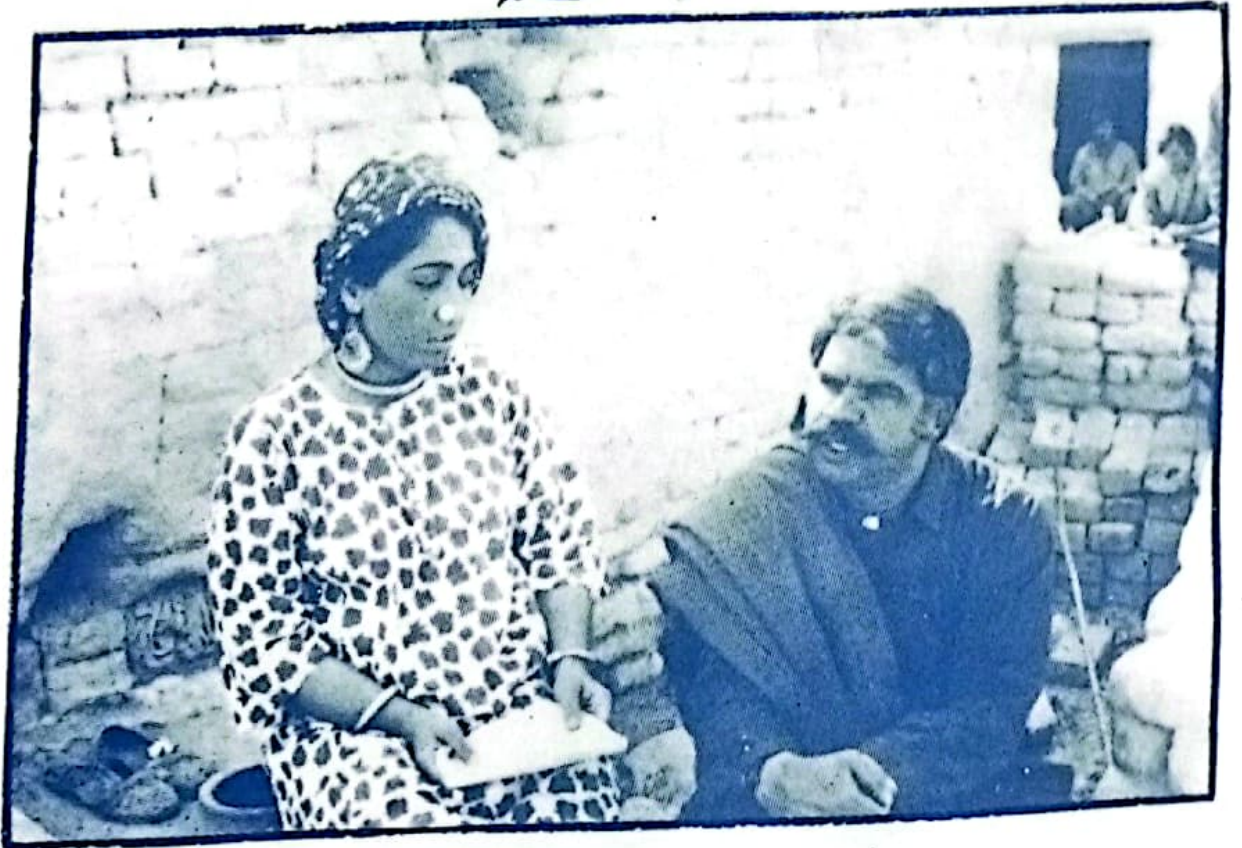
مسرت کلانچوی کے ڈرامہ ریگزار میں بہاولپور کے فن کار

تبسم لودھی اور اصغر بہاولپوری

At the age of four years DASTAR BANDI (15-05-1908)